

מנהגי ארם צובה

חודש אלול ימים נוראים¹ וראש השנה

התרת נדרים לפני חודש אלול ובערב ר"ה ויוה"כ

התרת אלול (וזמנה) והתרת ערב ר"ה ועיוה"כ

כתב רבי מרדכי הכהן מארם צובה זצ"ל בספרו שפתי כהן על התורה (נדפס בחייו בשנת שס"ה 1605²) על פרשת מטות [גמטריאות]: "לא יחל דברו ככל. ס"ת אלול, לומר שבאלול קוד' ראש השנה יעשה התרה לנדריו".

וכתב הג"ר אברהם חמוי זצ"ל³:

"המנהג הוא ביום המשמרה באים הק"ק למנחה ולומדים המודעא. ויש מקומות שעושין התרת נדרים. ומנהג נכון הוא. ובארצנו אר"ץ חלב נהגו לעשות התרה נדרים באלול לכל הק"ק גדולים וקטנים אנשים ונשים וטף. ועל כס"ד בדיני התרת נדרים באורך".

ובדיני התרת נדרים כתב⁴:

"חל עלי חובת ביאור לבאר מנהג ארצנו אר"ץ חלב שהרבנים הגדולים והדיינים הם הן באים לביהכ"נ בער"ח אלול⁵ ובער"ה ובעיוה"כ להתיר לקהל לפי שהתרה זאת נכלל בהתרת נזיפות וחרמים ולזה צריך שיהיו המתירים ראויים להתיר...".

¹ רק מנהגים משותפים לכל הימים הנוראים. מנהגי עשיית ויום הכפורים בקובץ נפרד.
² וכה כתוב בשער הספר (מהדורה ראשונה): "זה הספר חברו הכינו וגם חקרו החכם השלם הישיש החסיד כמהר"ר מרדכי הכהן נר"ו והוא מתלמידי הרב הגדול כמהר"ר ישראל די קוריאל זלה"ה מתושבי גליל עליון צמת תוב"ב אשר אור תורתו מאיר ומזריח היום בארם צובה יע"א".

³ בית אל [דיני התרת נדרים או' לב דף קמו ע"א] וכן עי' עוד להלן [דיני מסירת מודעא או' א דף קנר ע"ב]: "ובארצנו אר"ץ חלב נוהגין לעשות התרה בער"ח אלול והיא התרת אלול כמ"ש לעיל בדיני חדש אלול סימן ה"ר".

⁴ ראה להלן שמכמה מקורות מבואר שמנהג ארם צובה לעשות התרת אלול מ' יום לפני ר"ה, וחשבתי שאולי הג"ר אברהם חמוי זצ"ל לא דקדק בזה (ואכן בדבריו שהו' לעיל כתב שעושים התרת נדרים באלול וכאן כתב ער"ח אלול) אולם שו"ר שכתב [דיני התרת נדרים או' ג דף קמה ע"ב]: "עייין לעיל בדיני ער"ח אלול סי' ה' ו' ושם נאמר ביום משמרת ר"ח אלול נהגו ברוב תפוצות ישראל לעשות התרה, והוא שמר"ח אלול עד יום הכפורים מ' יום, לפי שחולה הנפש דומה ליצירת הולד וכמו שיצירת הולד מ' יום כך יצירת הנפש מ' יום, כי בעלי תשובה קטן שנולד...", ומכאן נראה שכונתו לער"ח אלול.

וכתב בכתר שם טוב⁶:

"טעם שבאלו הארצות לו⁷ ואמ"ד⁸ לא נהגו במנהג התרת נדרים כי מנהג זה יסודתו בהררי קו' עפ"י שיטת המקובלים והזוהר, ואלו לא קבלו שום מנהג כי נתיסד עפ"י הקבלה, ונשארו שרויים בשמריהם למן היום שגלו לאלו הארצות מערי ספרד. ורק בבתי הכנסיות שבמנשסתר שהספרדים נוהגים לעשות התרת נדרים משום שהיחידים שבביה"כ מהם ספרדים מלו' ואמ"ד מהם מא"י ואסמ"ת ופרס וערי בבל וארם צובא וכיוצא, וכיון שהורגלו במנהג זה בעירם ובארצותם הנהיגוהו גם במנשסתר".

וכתב מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה בקצור הלכות לחגים⁹ שארבעים יום לפני ר"ה עושים התרת נדרים בפני עשרה או לפחות שלשה רבנים (ואודות התאריך המדוייק ראה להלן). וגבי ער"ה כתב¹⁰ שעושים התרה ע"ד שעושיין מ' יום לפני ר"ה. וגבי ההתרה שבלייל ערב יוה"כ כתב¹¹ שעושים התרה כמו שהתבאר גבי ער"ה, והוסיף שחובה קדושה לקהל הקדוש לבוא להתרה זו¹².

ואכן בק"ק יסוד הדת יע"א עושים התרת נדרים מ' ימים לפני ראש השנה, בליל ער"ה ובליל עריוה"כ.

וכתב בדרך אר"ץ¹³:

"אך היום בחלב כבר לא עושים התרת נדרים בערב ראש חודש, אלא עושים ביום י"ט אב¹⁴ [ונקרא "התרת אלול"], ובערב ראש השנה ובערב כיפור. ולאחרונה גם שינו את שעת ההתרה ובמקום לעשות בבקר מקדימים לערב שלפני זה, [בין בי"ט אב ובין בערב ראש השנה וכיפור], לאחר תפילת ערבית, ולעולם אינם עושים התרה בבקר¹⁵, ורק מסירת מודעה בלבד [של השל"ה] עושים בבקר, בערב ראש השנה ובערב כיפור [ולא בי"ט אב]. אך מסירת מודעה של ביטול נדרים לא אומרים כלל היות וסומכים על ביטול נדרים של 'כל נדרי', ר' נסים זעפרני וח' אדמון כהן נ"י".

⁶ ח"ו עמ' 26.

⁷ לונדון.

⁸ ואמסטרדם.

⁹ עמ' 31.

¹⁰ שם.

¹¹ שם עמ' 39.

¹² ומה שצויין שם שערי תשובה [סי' תקפא סק"א] וכה"ח [סי' תקפא ס"ק יב וצט] לא ראיתי בהם מענין התרת עריוה"כ, ועי' במועד לכל חי [סי' ט"ז סעי' כב] ופלא יועץ [ערך כפור] שהוזכר בהם ענין התרה בעריוה"כ.

¹³ עמ' קה.

¹⁴ וראה להלן.

¹⁵ ראה להלן שמדברי ר' יוסף שעיו זצ"ל ומו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה נראה שהתרת אלול נהגו לעשותה בלילה. כמו כן בק"ק יסוד הדת יע"א עושים כל ההתרות בלילה, אלא שביום אחרון של סליחות (ערב כיפור) אחר תפלת שחרית עושים התרה לאלה שלא השתתפו בלילה, וכן בבית הספר של הקהילה עושים התרת נדרים בערב ר"ה ועריוה"כ ביום עבור המורים המורות והתלמידים [ד"ר נסים טוויל הי"ו].

התרת אלול בליל י"ט או בליל כ' באב

במכתב מאת מו"ר חכם יעקב עטייה זצ"ל למו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה כתוב (המכתב מתורגם מערבית)¹⁶:

"בעה"י ב"ך יברך א'ני ל'דודי ו'דודי ל'י משו"ש לכ"ל הארץ

לכבוד עט"ר ומשוש תפארתינו, המאור הגדול נזר ישורון, הרה"ג מבצר עז ומגדל, אביר הרועים כקש"ת מורינו כמהר"ר יצחק שחיבר שליט"א נ"י ויחש"ל כיר"א...

וברכתי ברכת הדיוט קלה לקראת השנה החדשה לחיי אדוני הרב וביתו וזרעו זר"ק שיחיו, יה"ר שתו"ת לאלתר לחטו"ל, והשנה הבאה תהי שנת גאולה אמיתית לעם ישראל...

איך המנהג בהתרת אלול, האם עושים את ההתרה בליל י"ט מנ"א, או ביום י"ט בערב, ר"ל ליל כ'. אצלינו נחלקו הדעות בזה, זה אומר בכה וזה אומר בכה, בנהר מצרים כותב בהלכות ט"ב אות כ"א וז"ל, המנהג במצרים כמו מנהג עיה"ק ירושלים ת"ו שעושים יום עשרים לח' אב התרת נדרים וקללות שהם ארבעים יום קודם ר"ה, ע"כ. ובס' סליחות תפילת ישרים שנדפסו בהוצאת ק"ק מגן דוד בניו-יורק כתוב בדף צ"ו, שיש נוהגים לעשות התרה ביום י"ט אב שהוא ארבעים יום לפני ר"ה, ולשון זה ממש הובא במחזור תפילת ישרים השלם לראש השנה הנדפס בירושלים ת"ו, וכל הק"ק יצ"ו כאן בבירות נהגו לעשות התרות בליל י"ט, ויש מי שערער ועשה התרות לבדו בליל כ'.

והנני מסיים בדשו"ט רב לעט"ר ולכל ב"ב יצ"ו בברכת שנה טובה ומבורכת לחטו"ל כל ב"ב והבנים דשו"ט בני"ק, וכל ק"ק עדתינו דשו"ט בכל הכבוד הראוי.

בברכת השנים הטובות

עפר יעקב עטייה."

והשיבו החכם שחיבר ע"ה¹⁷:

"ב"ה ג' תשרי תשכ"ו

לכבוד ידי"נ הדגול כמהר"י עטייה שליט"א.

בירות, לבנון

אחדשה"ט בחי"ן, נשתעשעתי בגי"ק מב"ך יברך אלול, ושמחתי לדעת מטו"ש ושלוש המשפחה, יהי"ר שכן תבורכו כלכם מפי אל עליון היושב על כסא רחמים למען תכתבו ותחתמו בספר החיים והשלום בבריאות ועדנה ושובע שמחות את פניכם אכ"ר.

¹⁶ רועה נאמן או"ח סי' קמג או' ג עמ' שדמ.

¹⁷ שם או' ד עמ' שדמ-שמה.

ואשר לההתרה, הנה אותם שנהגו לעשות בי"ט אב היו עושים אותה בבקר, וא"כ נשאר מאב י"א ימים שלמים ועוד י"ב שעות של יום י"ט, ועד יום כ"ט אלול בבקר יהיו בדיוק ארבעים יום, אבל למה שנהגו לעשותה בלילה, א"כ בליל כ' אב עד ליל ר"ה יעלו ג"כ ארבעים יום בדיוק. ואנחנו נהגנו כאן לעשות ביום י"ט בערב דהיינו בליל כ'.

בכוח"ט ומועדים לשמחה
ע"ה יצחק משה שחיבר ס"ט."

וכן עי' בדבריו של הג"ר יוסף שעיו זצ"ל ברשימותיו למנהגי אר"ץ כת"י: "בליל כ' באב עושין התרת נדרים".

ואמר לי החזן אברהם כפיף הי"ו שעושים התרה ביום י"ט או כ' באב, עשרה ימים לפני ר"ח (ארבעים יום לפני ר"ה), ולפעמים דוחים אותה למוצאי שבת. וכן אמר לי האסתאד' דניאל בינכר דוויך הי"ו שעושים ההתרה בשבת הסמוך לכ' אב כי שאז נמצא רוב הקהל.

דרשה לפני התרת אלול ופרטים אודות ההתרה

כתב הג"ר יוסף שעיו זצ"ל אודות ליל התרת אלול:

"ובאים כל הק"ק לבית הכנסת הגדולה ואומר הרב דברי כיבושין ומוסר לק"ק כמו שעה¹⁸, ואחר כך מתחיל שמעו נא וכו' ואחר כך עושין לו הרבנים התרה, ואז יושב ועומדין בית דין ומבקשים התרה".

וכן אמר לי הג"ר יצחק טוויל שליט"א שבליל ההתרה לא היה אדם שלא היה מגיע לבית הכנסת, אנשים נשים וטף, ואביו מו"ר חכם משה טוויל זצ"ל היה דורש (ובין דבריו היה מדבר אודות תלבושת הנשים שלא התלבשו בצניעות). ושהיו שלשה חכמים שהיו עושים ההתרה, וכל אחד היה קורא קטע, והיו עושים את זה בפני עשרה חכמים.

וכן עי' לעיל בדברי הג"ר אברהם חמוי זצ"ל שכתב שבאים "כל הק"ק גדולים וקטנים אנשים ונשים וטף".

וראה מה שכתב בענין ההתרה מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה בס' רועה נאמן¹⁹.

סדר ההתרה ונוסחה

וכתב הג"ר יוסף שעיו זצ"ל²⁰:

"וזוה הנוסח: 'אם עברנו על שום דבר שנתחייבנו עליו נזיפה או ארור או נדוי או חרם או שמתה או קללה בין מפי²¹ השכינה בין מפי ב"ד של מעלה

¹⁸ וכן עי' למוה"ר יעקב דוויך זצ"ל [שארית יעקב עמ' פא במהדור' אהבת שלום]: "על כן נהגו בכל תפוצות ישראל לעשות התרת נדרים קודם ראש השנה ארבעים יום, שכל מי שמתחייב נידוי אין תפלתו עולה לפני הפרגוד ארבעים יום, כך כתבו המפרשים ז"ל. ונהגו (לעמוד) [להעמיד] זקן לאמר דברי כבושין".

¹⁹ או"ח סי' קמג או' ב עמ' שמג-שמד.

²⁰ ברשימותיו למנהגי אר"ץ כת"י.

²¹ כתוב 'בפי' אבל נדצ"ל מפי.

ובין מפי ב"ד של מטה בין מפי עצמנו בין מפי אחרים בין בעוה"ז בין בעוה"ב הרי אנחנו שבים בתשובה שלמה ונשפוך את נפשנו לשאול מחילה וסליחה וכפרה מן השמים ומן הבריות ונשאל ממעלתכם שתתירו לנו מכל הנזיפות והארורים והנדויים והשמתות והקללות שנתחייבנו ושנכשלנו בהם עד היום הזה ותכף עונים להם 'מותרים לכם' ג"פ 'שרויים לכם' ג"פ 'אין כאן נדרים ולא שבועות ולא קללות ולא הסכמות ולא הנהגות ולא נזירות ולא חרמים ולא אסורים ולא קונמות אבל יש כאן מחילה וסליחה וכפרה והותרו כולן' ועומדין ב' רבנים אחרים ועושים כסדר הזה עד תום כל הרבנים שבתביבה, ואחר כך כללות הק"ק, ומתפללין ערבית וחוזרין לביתם בהרהורי תשובה."

וכך סדר התרת נדרים בק"ק יסוד הדת יע"א: עשרה יושבים בתיבה²² של הביה"כ ובתחילה החכם והקהל עומדים והחכם אומר בקול רם: "שמעו נא רבותינו..."²³ ואחרי זה אומר החכם: "אם עברנו..."²⁴ והעשרה היושבים אומרים: "... מותרים לכם...". ובזמן שהיושבים אומרים ההתרה, הקהל מכים בלכם כמו שעושים בתחנון²⁵, ואח"כ אומרים: "יהי רצון... שכל הקללות... ושוב חלק מהעשרה שהיו יושבים, עומדים, והגדול שבהם אומר "אם עברנו... (והכל כנ"ל). ושוב פעם עומדים אלה שהיו בישיבה והגדול שבהם אומר בקול וכו' כנ"ל²⁶.

וכתב בדרך אר"ץ²⁷:

"ובכל הימים האלה²⁸ עושים גם התרת קללות וכו'. והסדר בחלב היום כלהלן: יושבים אחד עשר אנשים בשורה אחת, ואחד מהם קורא לפניהם את נוסח השאלה של התרת נדרים בשליחות כל בני הקהילה, כולל ילדים. ולגבי הנשים הולכים שלשה תלמידי חכמים לעזרת נשים ומתירים להם. וכן הסדר בכל פעם שעושים התרת נדרים. באופן שגם היום כל הקהל נכלל בהתרת נדרים, וכאמור. ר' חיים דאיה וח' אדמון כהן נ"י."

התרה בער"ה ועריוה"כ

ובק"ק יסוד הדת יע"א בערב ר"ה ועיוה"כ אחר תפלת שחרית עושים סדר מסירת מודעה: "יהי רצון מלפניך... האל הגדול הגבור והנורא... כנדפס בסדר סליחות שהו"ל מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה. ובזמן מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה אחר מסירת

²² וכן אמר לי החזן אברהם כפיף הי"ו.

²³ ויש שאומרים את זה ויש שרק שומעים. וכן אמר לי החזן אברהם כפיף הי"ו שהחכם שחיבר ע"ה היה קורא בקול רם "שמעו נא רבותינו... ומי שהיה לו ספר היה קורא גם כן בקול נמוך, ומי שלא היה לו ספר היה מקשיב. וכן אמר לי האסתאד' דניאל בינכר דוויך הי"ו שצורת אמירת התרת נדרים היא שהחזן אומר בקול רם והצבור בלחש. ושמעתי ממו"א הג"ר יצחק ענתבי סקה שליט"א שאחד אומר והשאר שומעים ויוצאים בשמיעה (כנ"ל) וכן שמעתי בשם הג"ר יצחק מזרחי שליט"א (מח"ס בינת אמת).

²⁴ כנ"ל.

²⁵ 'אשמנו בגדנו...'. לעומת זה החזן אברהם כפיף הי"ו אמר לי שהאנשים האומרים "ההתרה" דהיינו "שמעו נא רבותינו... כשאומרים להם "מותרים לכם... לא מכים באגרופ על החזה.

²⁶ כ"ז מפי ד"ר נסים טוויל הי"ו.

²⁷ עמ' קה.

²⁸ י"ט אב ער"ה ועריוה"כ.

המודעה היו אומרים "רבי חנניא... וקדיש על ישראל²⁹. וכך ראה לקמן בדברי הג"ר יוסף שעיו זצ"ל גבי ער"ב וגבי עריוה"כ.

חכמים ומלמדי תשב"ר מסתובבים בבתיים ועושים התרה לאנשים

כתב מוה"ר יוסף ידיד זצ"ל³⁰ שכ':

"באר"ץ נהגו מלמדי תינוקות לסבב בערב ר"ה ובערב יוה"כ לילך מבית לבית להתיר לנשים נדרים ושבועות ונותנין להם שכר³¹.

וכן סיפר לי חכם נסים לוי שליט"א³² שבחלב המנהג היה שרבנים הסתובבו מחצר לחצר, ושם היו מתאספות בעיקר הנשים, והיו עושים התרה עבורם, והבעלים היו נותנים בקשיש (תשורה) לחכמים³³.

וכן עי' בדרך אר"ץ³⁴:

"לענין מה שכתבתי בפנים כי היו הולכים שלושה תלמידי חכמים לעזרת נשים כדי להתיר להם נדרים³⁵. כך אמנם מנהג ארם צובה היום. ואולם מלפנים היה המנהג שהתלמידי חכמים הולכים מבית לבית להתיר לנשים, והיו הנשים נותנות להם על זה את שכרם, מפי ח' יוסף אשכנזי וח' אדמון כהן נ"י"

וכן אצל בני אר"ץ בבואנוס איירס ח' מנחם זיאת זצ"ל (שעסק במלאכת קודש של למידת תשב"ר יותר מארבעים שנה) היה הולך עם עוד שנים לכמה בתים ועושה להם התרה ומתחיל באמירת "מותרים לכם... בלא שבני הבית יאמרו שום דבר לפני כן³⁶.

עניינים שבין אדם לחברו

כתב מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה³⁷: "ההתרה מועילה רק לנדרים והבטחות שאינם בין אדם לחברו, אבל עניינים שהם בין אדם לחבירו אין מועילה ההתרה בלי שיסדר את זה מראש עם חבירו".

²⁹ כ"ז מפי ד"ר נסים טוויל הי"ו.

³⁰ ימי יוסף בתרא [יו"ד סי' ח עמ' קלב].

³¹ וע"ש שדך "אי מהניא התרה כזו שמקבלים עליה שכר".

³² מלפנים רבה של ק"ק שערי ציון בבואנוס איירס יע"א.

³³ וכעיי"ז אמר לי הג"ר יצחק טוויל שליט"א.

³⁴ עמ' קפב.

³⁵ הו' לעיל עמ' 246.

³⁶ ד"ר נסים טוויל הי"ו.

³⁷ רועה נאמן [פנקס הרבנות עמ' תנח].

חדש הרחמים

ערב ר"ח אלול

עלייה בני אר"ץ לכפר תידיף (ובימי אלול ותשרי)

כתוב בספר יוחסי³⁸:

"ומצאתי כתוב מר' יצחק ן' אלפרא מעיר מלקא ששלח לר' שמעון דוראן בשנת קק"א³⁹ ולר' שלמה בני ממה שראה בעיניו בארץ ישראל ואני כותב בקיצור דבריו: אמר כי מסביבות ירושלים באים מסוריא וממצרים ומנוא אמון ומארץ בבל עם קהל ירושלים להשתחוות על קבר שמואל הנביא ע"ה ברמה שהיא קרובה מירושלים שני תחומי שבת, ויש שם רמה אחרת כנגדה שיש שם ישמעאלים, ועת השתחואה בכ"ח לאייר בלילה זמן פטירתו... ומשם הלכתי לצובה, ומשם רחוק מצובה ב' ימים קבר עזרא הסופר, ושם כתב ספר התורה עזרא, ועדיין רושם השמן ניכר על הנר שהיה כותב לאורו, ונקרא הכפר ההוא תאכף⁴⁰, ויש שם בית הכנסת, וקרוב ממנה על ראש ההר בנין גבוה, אומרים כי שם יפתח הגלעדי ואומרים כי בכל לילה עולה ענן מקבר עזרא עד יפתח הגלעדי כל ימות השנה לא ימוש, ומשם חזרתי עד צובה עיר גדולה ובה בית הכנסת גדולה עד מאד..."

ומזה"ר אברהם ענתבי זיע"א הביא סיבות לעיכוב הגאולה ובין דבריו כתב⁴¹:

"סיבה העשירית הוא עון חילול בשבת החמור, אשר לא ימנע מתוך בני ישראל, הן מצד הנשים שלא ידעי איזה דבר מותר ואיזה אסור, הן מצד הנערים המנוערים מהמצות שבכל יום שבת אחר אכילתם ושתייתם הולכים לטייל מחוץ לעיר ולוקחים מידי דמאכל כדי לרעות את עצמן, ובאלו לא ימנע מהם חילול שבת, ומהם הולכים לטבול בנהרות ומחללים שבת בפרהסיא, וראוי לחכם הדור להשגיח על זה מאד ולהכריז על אלה הרשעים שלא להניחם לצאת מחוץ לעיר ביום השבת.

ואחרון הכביד שבכל שנה ושנה הולכים רוב הקהל לכפר תידיף בעבור לזכות ולראות בית הכנסת אשר שם שהיא בנויה מזמן בית שני וקבלה בידם מאבותיהם שאדונינו עזרא הסופר זיע"א היה שם במקום הנורא הזה וכתב שם ספר תורה, וכל בית יעקב, אלו הנשים, תכף שיהיה חולי בבניהם או בבעליהם, נודרים לצאת ולילך למקום הזה ומתנדבים שמן למאור להדליק שם.

ובאמת שאנכי העבד כמה פעמים הלכתי לשם וראיתי כמה נורא המקום הזה והרבה ששים ושמחים בעבור כבוד אדונינו עזרא ובדוק ומנוסה לנדור שלא לחזור ריקם. אכן אליה וקוץ בה שעיר פרוצה היא מבלי חומה, ושם

³⁸ מאמר ה עמ' 228 במהדור' שנת 1857

³⁹ שנת 1441 למנינם.

⁴⁰ נדצ"ל 'תאדף'

⁴¹ אהל ישרים שער הגאולה [עמ' קפט-קצ במהדור' מצרי].

נכשלים הרבה מאד בחילול שבת כי לא ימנע לשום בר ישראל מחילול שבת בהליכתם ובדירתם כל שבת ושבת. ומלבד זה הוא מקום אויר טוב מאד וכולו גנות ופרדסים ורוב ההולכים שם הוא לרעות את עצמם לטייל ואוכלים ושותים ובאין לידי שכרות, שהמקום גורם להם לשתות שכר הרבה, וביני ביני פרצה קוראה לגנב ויהי' שחוק וקלות ראש ובאים ח"ו לפעמים לידי עבירות חמורות. וההפסד היוצא משם בהליכה זאת יותר מהריוח.

והיה מן הראוי לבטל מנהג זה מבני ישראל שלא ילכו כל שנה לשם אלא ישלחו להתם הנדרים והנדבות לכבוד הצדיק ולכבוד בית הכנסת אשר שם. וכבר ראיתי בימי חורפי כשהייתי בן עשר שנים שעמד מוה"ר מוהר"ש לאניאדו ז"ל מחמת כל הסיבות הנז"ל והכריז בהסכמה חמורה על כל בני ישראל שלא לצאת עוד שם. ואמרו שבאותה שנה שהכריז וביטל עלייתם נעשה חולאים רבים באר"ץ הלזו והיו הכל או' שכל זה בעבור שבטלו לצאת דלא ניחא ליה לאותו צדיק שלא יבואו לראות שם לפניו והרבה מבני ישראל ראו כן בחלום. ועמד מוהר"ר יהודה קציץ זצ"ל שהיה זקן ורב יותר ממהרש"ל והכריחו לבטל זאת ההסכמה ועמדו והתירוה⁴² וחזרו בני ישראל למנהגם לצאת כל שנה ושנה לחוג ולראות פני האדון עזרא ע"ה וע"כ אזהרה יתירה לכל חכמי ישראל הנמצאים שם באותו העת פיל זייריה' להזהיר את העם הנמצאים שם לבלתי יחטאו בחלול שבת ועיניהם יהיו תמיד עליהם בדבר הזה ובדברים אחרים הנולדים שם".

וכן עי' בדברי מוה"ר רבי אברהם דיין זצ"ל⁴³:

"רחוק מאר"ץ תשעה שעות יש כפר אחד שמו תידיף... ושם כרמים של ענבים לרוב וחופרים אמה כל מקום ויוצא מעין מים.

ויש שם בית הכנסת גדולה וקבלה בידינו שבעת אשר יצאו מהגולה מעיר בבל בימי עזרא הסופר זיע"א באו לכפר זה והיתה מחלוקת בישראל בענין חסרות ויתרות ואמר להם אדוננו עזרא שכך צ"ל ואם לא תאמינו הרינו כותב ס"ת ומניח מקום הוי"ה ב"ה פנוי, ומניחו ומלינו ויהי בבקר אם תמצאו ששם הוי"ה כתוב כהלכתו אז תדעו כי האמת אתי וכן עשו וחתמו דלת המערה ההיא, ויהי בבקר פתחו וראו שכל שם הוי"ה כתוב בכתב יפה ונעים, ואז בנו שם בית הכנסת יפה אצל המערה. ויש שם סמוך לכפר מעין שהיה טובל גופו אדוננו עזרא זיע"א ונקרא המקום ההוא גם בפי הגוים עין אל עזיר.

⁴² ואכן עיין במחנה יהודה קציץ [עמ' לא במהדרו/ אהבת שלום] שכ': "...וגם עשינו הסכמה אחרת שלא ילכו הנשים והבחורים לכפר אחד הנקרא תידיף, לבית הכנסת של אדוננו עזרא הסופר זיע"א ואחר כך בקרב ימים מעטים התרנוהו בפומבי ביום הושענא רבה, יען כי ראה ראינו כי רבים עברו ונענשו, ולא היו רוב הציבור יכולים לעמוד בהם, וגם כי ראינו שמיום שהסכמנו שלא ילכו הנשים למקום אדוננו עזרא הסופר זיע"א שבת עובר אורח והיה המקום שם, ורעב של מהומה בא לעולם, ותלינו שחטא זה גרם, והתרנוהו בפומבי וכנודע, זה לבד מה דשייך גבן הסכמות ואין עוד..."

⁴³ בסו"ס הולך תמים ופועל צדק בזכרון דברי אר"ץ עמ' קלא-קלב.

ובכל שנה בחדש אלול ותשרי יוצאים לשם לזיזארה מי שנדר בעת צרה ומדליקין גרות שם על נשמתו.

ובשנת התקצ"ז נעשה מגפה ע"י רוח אל אצפר באר"ץ והלכו לשם הרבה מעם האר"ץ כי לא שלט שם המשחית, ועלו ג"כ סי' פראנקוס הי"ו וראו שבית הכנסת הנז' היא חרבה והשתדלו ברוב עוז באמצעות סי' פראנקוס וה' הצליח בידם... ובנו אותה וטחו אותה בסיד בנין נאה...

וקבלתי מהרב אליהו קצין ז"ל שקבלה בידו שזה שכתוב בעזרא ח' ואקבצם אל הנהר הבא אל אהוא ונחנה שם שלשה ימים, זהו נהר אל דהב אשר סמוך לכפר הנז'...

ושמעתי שהרב הגדול מהר"י קצין ז"ל⁴⁴ הרבה פעמים היה עולה לכפר הנז' לשלם נדרו והיה יושב ולומד אצל המערה, ואתיא מכללא שהיה עולה לגבעה אחת אשר היא סמוכה לכפר ונקראת שיך מאקיל ויש שם למעלה ציון והיה יושב ולומד שם תהלים כי קבלה בידו כי יפתח הגלעדי קצת מעצמותיו נקברו שם...⁴⁵.

ורב אשכנזי, רבי יעקב זאב זצ"ל, שהיה בארם צובה לפני כמאתיים שנה, כתב במכתבו באריכות אודות העיר תידיף וביקורם של בני אר"ץ שם⁴⁶ וז"ל:

"סמוך מכאן ערך שמונה שעות, יש כפר א' ושמה תעדן (תידיף), ויש שם ביהכנ"ס קדומה ונקראת בשם ביהכנ"ס של עזרא הסופר, וכך הוא מנהגן של ישראל של העיר וסביבותיה, כשיזדמן לאדם ב"מ איזה צער נודרין ומקיימין לילך שמה.

ובעל אשפזיכנאי הגביר היקר נ"י היה עליו נדר מאז ללכת עם בני ביתו, ובין כסא לעשור הלך לשם, וגם כי בימים האלו כבוד לאיש שבת בית ה' ולהיות יחיל ודומם לישועתו, אך לכבודו ולהפצרתו הלכתי עמו, וסדר הליכתן הוא שלוקחין עמם כל הכלים הצריכים להם ומשרתים כמו בביתם, הבעל הבית שלי הוציא ע"ז יותר מעשרים א"ז, ומתענגים שמה לרוח היום, אשר אוריה זך מאד והמים קלים וכולו מי מעינות.

ובבואי שמה הלכתי להביהכנ"ס והתבוננתי על יופי בנינו ותוארו קרוב לביהכנ"ס דפה, אך קטנה בכמותה. בכותל יש חקיקה בשתי לוחות אבנים, ולא נתנו לקרות מאשר נטשטשו האותיות לרוב הימים... ויש שם יהודים ערך ב' או ג' מנינים, וכולם עניים ומתפרנסים ממה שסובבים בכפרים באיזה מיני סחורות והם נכנסין כמו ב' או ג' שעות דרך המדבר בין אהלי קדר ערבים, אך הרחק לא ירחיקו פן יפשיטום ערומים. וזה זמן לא כביר היתה חריבה, ובעת אשר כבש מלך מצרים המדינה הזאת בבואו שמה בראותו זה הבנין הגדול בכפר, נכנס לשם ומצא אותו חרב, וגם היה מונח

⁴⁴ עי' לעיל הע' 42.

⁴⁵ וכן עי' לעיל מה שהבאתי מס' יוחסין.

ועי' למהר"א חמוי זצ"ל בס' זכר עשה דף לד ע"ב

⁴⁶ צפונות כרך יד עמ' פז-פח. המכתב נמסר באדיבות הג"ר אברהם עדס שליט"א (כמו שכתוב שם עמ' פב).

שם בקרן תבן ומוץ אשר השמש נתן שם, ושאל מה טיבו של הבנין הקדמון הזה, והשיבו כדת, ותיכף צוה לכל העומדים לפניו לנקותו פינו את הבית, שלח אחר השמש והזהירו על שמירתו, ויאמר בפירוש שהרגיש איזה הארה בכניסתו, והוא ית"ש בכל עושה שליחותו.

ובחזירתו לפה ויכנס כהרגלו אצל השר הגדול ליהודים סינאר אליהו פיצאטי (פיג'וט) קונסול קיר"א, והוכיח במישור על עזבם תיקון ביהכנ"ס הלזו, ותכף ומיד אחז צדיק דרכו בנו השר סי' הילל קונסול אמעריקא והוציא מכיסו, גם קיבץ נדבות מאנשי, והוליכו לשם אבנים וסיד ובעלי מלאכה, וסיידו אותו בסיד ובתיקון נכון מסויד ומצויר לתלפיות. וכן עשה הילל דלתים ובריח לכל בתי החצר.

ובכותל דרום של ביהכנ"ס יש חדר קטן נמוך מעט מקרקעית המ"ק, והנכנס שייף עייל ושייף נפיק, ויש שם סריגה של ברזל ליתן הלאמפין ודולק שם נר תמיד כל השנה מהנדבות בעת הקיבוץ. ובשנה העבר היה רח"ל חולי המאליריה פה מתחילת תמוז עד שלהי מ' אב לתקפ"ץ (לא תקום פעמיים צרה), הרבה היו נודרין ומקיימים ללכת בזו השנה, היו ב"ה ערך שלשים עד ארבעים מנינים הגברים לבד מטף ונשים, ומביאין עמהם נרות שעוה גדולים לכבוד המ"ק, ונכנסין לפנים אל המערה ומתפללים שמה כל ימות החג, גם הקאנסילעש (הקונסולים) ופראנקין (סיניורס פראנקוס) באו שמה.

ועליות התורה של יוהכ"פ וחג נמכרים, בזו השנה עלה לערך משלשים עד ארבעים א"ז, במוצאי החג בלילה באו מנגנים בכינורות ונבלים ותופים, וכולם ישבו בשורות שתיים זה כנגד זה לאורך הביהכנ"ס, וביניהם העמידו נרות של שעוה גדולים, ואומרים שיר בפה, ונודרין שמן כל אחד לפ"ע, ועומד החזן ומברך לכל אחד, ובנוסח הברכה: 'אשר נדב לכבוד קדושת המ"ק של אדוננו עזרא וזכותו הגדול יעמד וכו'. ואח"כ ששים ושמחים ומרקדין שנים שנים ובידיהם אבוקות של אור. ואח"כ הולכים לבתייהם שמחים וטובי לב ...

ואספר מעשה נורא ואיום ששמעתי מרבנן קשישאי, והוא כשעלה עזרא מבבל לארץ ישראל בא דרך המקום הנ"ל והרבה היו מישראל אשר בעוה"ר נטמעו בין הגוים כאשר המה בכתובים, ודבר להם שיחזרו מכל אלה ויחזיקו בתורת ה' מפי משה רבינו אשר קבלו מפי הגבורה, והם מאשר נשקעו בדרכי הגוים לרוב הצרות נשכח מהם תורת ה' ואמר[ו] מאן לימא לן אשר זאת התורה הנתונה ממרום, והשיב להם שיכתוב להם ספר התורה הזה ויניח כל המקומות של השמות הקדושים בלי כתיבה, ויניח אותה במערה הנ"ל ויחתום בחתימתו, וגם המה יעשו כן, ותנוח כל הלילה, ולמחר בבקר יפתח ואם המצא ימצא השמות הקדושים כתובים ודאי מאת ה' היתה זאת התורה, וקיימו וקיבלו היהודים עליהם לקיים את כל דברי התורה אם המצא תמצא. ועשו כן, וישכימו ממחרת ויכירו חתימותיהן וימצא כתוב כל השמות הקדושים על מקומן, ופתחו וענו כולם ה' אחד

וזאת התורה אשר שם משה ויאמינו בה' ובכל הכתוב בתורתו וישובו מדרכיהן.

ועד[יי]ן יש המעיין שטבל בו עזרא קודם שכתב, והמעיין הוא כמו רבע שעה מהמקום, והלכנו שמה, והנה עד[יי]ן יש בו שני אבנים גדולות סמוכות בקרן א' ומימיו קלים וטובים, ויש בו דגים קטנים והילדים צדו מהם, וראיתי עליהם קשקשת, ויוציא מהטהור טהור ... (והאריך בתיאור המקום ע"ש) ... וסיפרו לי איזה ענינים, אך [ל]דעתי יוצאין מן הכלל המה, ואין אני יכול להחזירם על הכלל עד שהייתי רואה או שומע מפי רואה נאמן ...⁴⁷.

וכן עי' בסו"ס ליצחק ריח מה שכתב הג"ר יצחק אלפיייה זצ"ל⁴⁸:

"...תרד עיני דמעה על השמועה הרעה כי נגדע בארם צובה איש ירא אלהים וסר מרע... שאר בשרי בן דודתי הר' יצחק בן חיים סתהון בנה של רחת אחות אבי שנתבש"מ יום יו"ד לחדש אדר א' שנת תרצ"ה לפ"ק. אהה עליך אחי! נעמת לי מאד! ומה גם כשנפגשנו ימים מועטים מזה כששה ירחים אחרי פרידתנו זה מזה זמן וזמנים, כשלושים ושש שנים [בעשיתנו ההשתטחות ברב עם הדרת מלך, בביהכ"נ הידועה לעזרה הסופר זיע"א בכפר תידיף, הסמוכה לארם צובה, בי"ט לח' מנחם ש' תרצ"ד] ואז זכרנו שבתינו וגידולינו יחד כשבת אחים בבית זקנינו פחד יצחק ז"ל, וכשניתמנו מאמותינו קורת רוח היה לנו אך ורק בבית אבינו הזקן הנז"ל...".

וכתב בדרך אר"ץ⁴⁹:

"ועוד גירסא נוספת מצאתי בנושא זה (כרגע נעלם ממני מקורה של גירסא זו) וכה תארו: בשעה שעלה עזרא מן הגולה לירושלים פגעו בו ערביים ורצו לעכבו באמרם שלא מאת ה' היה הדבר כי ישובו היהודים לארץ ישראל, וביקשו ממנו אות ומופת על כך. היה בידו ספר תורה אשר טרם נכתבו בו השמות, הכניסו לתוך מערה ואמר לערביים 'שמרו על המערה כל הלילה', וכך עשו. בבקר הוציא את הספר תורה והנה כל השמות כתובים. על כן בנו מעל למערה בית כנסת יפה. ובחדש אלול מרבנים יהודי חלב לנסוע לשם לתפילה עד כאן תוכן גירסא זו".

עוד כתב בדרך אר"ץ⁵⁰:

"בערב ראש חודש אלול נהגו בארם צובה לצאת לכפר תידיף הסמוך (שם נמצא בית כנסת על שם עזרא הסופר ע"ה) לתפילות, התרת נדרים וסליחות

⁴⁷ וכתב הנוסע ישראל בן יוסף בנימין (המכונה בנימין השני) בספרו מסעי ישראל [עמ' 15]: "... במרחק שמונה שעות מאלעפא על דרך העולה אינטבה, נמצא מקום הנקרא טעדיף בפי היהודים, והערביים קוראים לו 'קאפעל-עזר' על שם עזרא הסופר. בבית התפלה להיהודים במקום הזה נמצאת מערה ובה אבן אחת, אשר לפי הקבלה המסורה בידי התושבים ישב עליה עזרא הסופר אחרי שובו מגלות בבל וכתב את ספר התורה. עשרים משפחות מאחב"י נמצאות במקום הזה, וככל שאר היהודים אשר בקרתים במקומות אחרים בארץ הזאת, מדברים גם המה בשפת ערבית. תושבי אלעפא יסעו פעם אחת בשנה להתפלל במקום הזה".

ועי' בקובץ מאמרים מנחה לדוד עמ' רמב מה שכתוב במאמרו של א' שנסע לחלב.

⁴⁸ דף קעב ע"א.

⁴⁹ עמ' קפב.

⁵⁰ עמ' קפא.

(הרב יצחק זעפרני שליט"א. ואולם מנהג זה התבטל כבר מלפני כשלושים שנה, ר' חיים דאיה נ"י).

לימוד תיקוני זוהר

כתב הג"ר אליעזר ידיד הלוי זצ"ל אודות זקנו מוה"ר מרדכי לבטון זיע"א: "ערב ר"ח אלול לא היה הרב ז"ל אוכל עד שהיה לומד וגומר כל ספר תיקוני הזוהר וזה ידוע".

הנהגות כלליות

כתב הג"ר אברהם חמוי זצ"ל⁵¹: "דע כי מנהג פשוט בכל תפוצות ישראל עם קדש. וישימוה לחק ולמשפט בישראל עד היום הזה ועד בכלל לעורר לבכם לתורה ולתעו' ולהתמיד בלימוד בימים האלה ביתר שאת וביתר עז ולהרבות בצדקה ומע"ט. וכה אמר ה' שובו אלי ואשובה אליכם ופתחו לי פתח כחודו של מחט ואני אפתח לכם פתח כפתחו של אולם. וזה רמז רמתי "אני" לפתוח "לדודי" ודודי חמק עבר ר"ת אלול, שבחודש הזה השי"ת מצוי אצלנו ומצפה לשוב אליו בלב שלם ובנ"ח⁵². ועיין בז"ל בשם מדרש הנעלם סי' תצ"ה:".

כתב הג"ר אברהם חמוי זצ"ל⁵³: "רוח הקודש. סגולה נפלאה לאדם להשיג רוח"ק ישמור פיו מלדבר דברים בטלים ארבעים יום רצופים בודאי ישיג רוח הקודש, גורי האריא"ל ז"ל. וכל הבולם פיו משיחה בטילה מועיל מאד לכוונת התפלה, ואין מבלבלין אותו מחשבות זרות בתפלתו. עיין הרב יסוד ושורש העבודה. ורבים נהגו מר"ח אלול עד יוה"כ שלא לדבר בהם שום שיחת חולין ואשרי חלקם. ועיין בסה"ק בית אל בס"ד באורך".

ועיין בדברים הנפלאים שכתב מו"ר הג"ר יעקב קצין זצ"ל אודות מוה"ר אברהם עדס זיע"א וחבירו מוה"ר יצחק שרים זצ"ל⁵⁴: "ידענו נכונה כי בהיותו באר"ץ יע"א הוא ועמו הרה"ג הדיין המצויין כמה"ר יצחק שרים ז"ל היו לומדים יחד בתורה, ומר"ח אלול עד יום כפור ארבעים לילות רצופים ישבו בתיקון כרת ועסקו בתורה הקדושה, וכמה שנים המשיכו במנהגם זה הקדוש זיע"א. עוד שמענו מפיו (של רבי אברהם הנ"ל) כי לא הניח שום ספר דפוס או בכ"י מספרי חכמת הקבלה שלא למד אותו כולו מראש ועד סוף זיע"א".

סליחות ותפילה

קריאת השמש לקום לתיקון חצות ולסליחות

כתב הג"ר אברהם חמוי זצ"ל⁵⁵:

"במקומות שהשמש קורא הן לתיקון חצות ולסליחות כמו צ'רבט אר"ץ ח'לב שקיץ וחורף קמים בחצות, ומי שמע שקורא השמש לבהכ"נ

⁵¹ בית אל חמוי לח ע"ב סעי' ד

⁵² ובנפש חפיצה.

⁵³ נפלאים מעשיך דף סז ע"א.

⁵⁴ פרי עץ הגן [עמ' עא במהדור' שנת תרצ"א].

⁵⁵ בית אל [דיני הליכת בהכ"נ או' ב דף יב ע"א] הו' בדרך אר"ץ עמ' קח.

(שקורין בלערבי אל מג'בהה) יעמוד וירחץ ידיו אם אינם נקיות ויאמר שמחתי באומרים לי בית ה' נלך. הקשל"ה דע"א⁵⁶.

זמן אמירת סליחות

כתב מוה"ר רפאל שלמה לאניאדו זצ"ל⁵⁷:

"כי הנה אין לך אדם מישראל שאינו חוזר בתשובה בערב ראש השנה, ובפרט שכבר נהגו לומר סליחות ותחינות באשמורת הבוקר בחודש אלול, ואומרים וידויים ובקשת מחילה בדרך תשובה, להיות כי קרוב הוא עת משפט"⁵⁸.

ואכן מתחילה נהגו בני אר"ץ רבה בק"ק יסוד הדת יע"א בארגנטינה לומר סליחות בסוף הלילה לפני עלות השחר⁵⁹.

שליח צבור לסליחות וסדר התפילה והסליחות בימים אלו

גבי שליח ציבור לסליחות כתב הג"ר אברהם חמוי זצ"ל⁶⁰:

"ובארצנו אר"ץ חל"ב הגזבר קורא לכל לילה ת"ח אחד לומר הסליחות בבית הכנסת הגדולה, וליל א' מתחיל הרב הגדול, ואחריו כל ישרי ל"ב החו"ר העידה וע"ה⁶¹ כל הארבעים יום...".

⁵⁶ וע' בדרך אר"ץ שם.

⁵⁷ שו"ת מהר"ש לאניאדו החדשות [דרושים בדרוש לראש השנה עמ' רנג].

⁵⁸ וכתב רבי חיים הכהן מארס צובה זיע"א [מקור חיים סי' תקפ"א או' א]: "יחיד הנמצא וחוקר הלבבות צוה להיות הימים האלה נזכרים ונעשים מזמן מרע"ה שנתרצה הקב"ה על ידו לדור המדבר, לכן קבעו אלו הימים לקום באשמורת לומר סליחות ותחנונים כל ישראל מר"ח אלול ואילך עד י"ה שנתנו בו לוחות שניות".

⁵⁹ מפי החזן ר' יהודה סאלם הי"ו.

וכן העיד ר' יהוסף שווארץ זצ"ל (תקס"ה-תרכ"ה) על מנהג הספרדים בירושלים שהיו אומרים סליחות לפני עלות השחר [בס' תבואות ארץ מהדו' גרמנית והו' תרגומו בס' בשערי ירושלים עמ' י (ויש לציין שגם תרגומו באופן שונה ונדפסו בקובץ זכור לאברהם תשנ"ו ושם כתוב בסתמא שהיו אומרים סליחות בלא להזכיר שהיה לפני עלות השחר)] וכן עי' בדברי הג"ר אברהם חמוי זצ"ל בס' זמן בית דין [עמ' פא הו' בהמשך]. וכן מבואר בדברי רבינו חיים הכהן מארס צובה זיע"א בהערה לעיל.

והנה כתוב בשו"ע [סי' תקפ"א ע"א א]: "נוהגים לקום באשמורת לומר סליחות ותחנונים מראש חודש אלול ואילך עד יום הכפורים" (והעתיק דבריו להלכה מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה בקצור הלכות לחגים עמ' 31 והוסיף שזה משום שימים אלו הם ימי רצון ורחמים [כנראה ע"פ מ"ב סק"א]) ועי' במ"ב [בהקדמת הסימן] שכתב לבאר שבסוף הלילה הוא עת רצון ע"ש וז"ל: "דסוף הלילה הקב"ה שט בעוה"ז והוא עת רצון" ולא ציין מקור לדבריו ובכה"ח [סק"א] ראיתי שמקורו מהמ"א [סק"א] וז"ל המ"א: "מפני שהקב"ה שט ביי"ח עולמות ובסוף הלילה שט בעולם הזה והוא עת רצון (הגמ"נ) וז"ל ספר המנהגים (לר"א טירנא עמ' פב מכון ים): "מנהג לעמוד לסליחות... קודם היום... לפי שאמרינן פרק קמא דע"ז שהקב"ה שט ביי"ח עולמות בלילה ובג' שעות אחרונות בבקר [הוא] שט בעולם הזה" וע"ש בעבודה זרה ואולי היה לו גירסא אחרת בגמ'. ועי' במועד לכל חי [סי' יא או' טז] בשם נוהג כצאן יוסף בשם פרקי דר"א ממש כדברי ס' המנהגים.

ולכאור' לפי הנ"ל רק בסוף הלילה הוא עת רצון אבל בשאר זמנים לא מצאנו. ועי' מ"א [סי' א סק"ד] בשם ריקנטי שהביא שיש עת רצון בחצות ועת רצון בסוף הלילה (ועי' בס' אורח צדיקים (מוצפי) סי' מט שכתב שבעלות השחר הוא עת רצון ואולי זה מדויק בס' המנהגים הנ"ל וצ"ע) וע"ע בס' המוסר [צוויין בב"ח סק"ג] שכתב שנהגו לומר סליחות מחצות שהוא עת רצון ע"ש ועי' במנורת המאור (אלנקווה) [פ"ב תפילה תיקון אשמורת] הו' בס' תרחם ציון (מוצפי) [עמ' ג] וע"ש מה שהביא מהזהר [רעיא מהימנא נשא קא ע"ב].

ולפ"ז היה נראה שיש להקפיד לומר סליחות דוקא בסוף הלילה ולא אחרי עלות השחר ובעצם כך מרן העיד שזה המנהג וכן עי' בשעה"כ [דף פט ע"ד] שכתב שבני ספרד אומרים סליחות באשמורת הבקר (וכ"כ בתרחם ציון עמ' נד או' ב בשם רב עמרם גאון לומר סליחות באשמורת וכ"כ במשנת חסידים [מסכת הסליחות פ"א] ועי' בחו"ע עמ' ב בשם הרמ"ז). וכן מבואר ברמב"ם [פ"ג מהל' תשובה ה"ד] שזמן אמירת דברי תחנונים הוא לפני שיאור היום (שם קא' אעשרת ימי תשובה).

⁶⁰ זמן בית דין (חמוי) [עמ' לט דיני ש"ץ לסליחות או' ז].

⁶¹ אולי זה ר"ת ועליה השלם, אולם ראיתי בדרך אר"ץ [עמ' קח] דכתב: "ועמי הארץ", וידי"נ דוד יהונתן צפצפ"ייה הי"ו כתב לי שנראה לו שזה "ועסקני הצבור" ודפח"ח.

עוד כתב הג"ר אברהם חמוי זצ"ל⁶²:

"תהלות ה' על מנהגי ארצנו אר"ץ זבת חל"ב בימי הסליחות באים לבתי כנסיות או לבית המדרש לומדין התיקון חצות ואח"כ לומדים איש איש כפי ערכו בחבורתו עד זמן הסליחות ובהגיע תר זמן הסליחות יצא ת"ח רשום ואומר הסליחות עם וידוי הגדול⁶³ בהכנעה ובנועם שיח וכבר הגיע זמן תפלה מתפללין ק"ש בעונתה ואח"כ לומדין חק לישראל⁶⁴ בטלית ותפילין והולכין לבתיהן לשלום".

וכתב הג"ר יוסף שעיו זצ"ל⁶⁵:

"ביום א' דסליחות הרב הראשי הוא אומר הסליחות וחזן עומד על ידו, וביום ב' ראב"ד אומר הסליחות, וכעד"ז כל ימי הסליחות כולם היו הרבנים אומרים הסליחות, ואומרים וידוי הגדול על מצות לא תעשה, ויש תחינות שאומרים כל יום תחינה אחת על סדר השבוע, ואומרים חזן תחון וכו', ולא פחות משעה מאריכים בסליחות, ובסוף אומר החזן קדיש תקבל ותענו, ואחר כך אומרים מזמור ממעמקים, ואומרים שאר הקהל קדיש יהא שלמא ומתחילין התפילה מן ותתפלל חנה".

ומו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה היה חזן בסליחות של ער"ה ועיוה"כ ולפעמים גם ביום ראשון של סליחות בק"ק יסוד הדת יע"א⁶⁶ (וכן עי' ברועה נאמן⁶⁷). וכן עי' בדרך אר"ץ בשם ד"ר חיים דאיה הי"ו⁶⁸ שלפנים נהגו בחלב כסדר הנזכר אצל הג"ר אברהם חמוי זצ"ל אבל בזמן האחרון שנשארו מתי מעט בוטל סדר זה אבל עדיין הקפידו שאחד מהתלמידי חכמים יהיה ש"ץ בסליחות בימים אלו.

עמידה באמירת הסליחות

בסליחות מו"ר חכם דוד סתהון דבאח זיע"א היה נוהג לעמוד מ"אל מלך יושב...". הראשון, עד סיום "אלהינו שבשמים..."⁶⁹, וכן נהגו בחלב⁷⁰.

וידוי הגדול בסליחות

מנהג ארם צובה לומר וידוי הגדול בסליחות (כמובאר לעיל בסמוך בדברי הג"ר אברהם חמוי זצ"ל והג"ר יוסף שעיו זצ"ל) וכן המנהג בק"ק יוצאי אר"ץ בארגנטינה עד היום הזה.

⁶² זמן בית דין [עמ' פא דיני אחר הסליחות או' ד].

⁶³ ואכן בספרו בית אל הביא את הוידוי הגדול בסדר הסליחות.

⁶⁴ וכתב בדרך אר"ץ עמ' קט: "מנהג קריאת חק לישראל לאחר התפילה קיים עד היום בחלב, ח' אדמון כהן נ"י".

⁶⁵ ברשימות מנהגי אר"ץ כת"י.

⁶⁶ ד"ר נסים טויל הי"ו.

⁶⁷ סי' קמה או' א סעי' א. וע"ש סעי' ב-ג.

⁶⁸ עמ' קח-קט.

⁶⁹ א. צפצ"ייה הי"ו שכן סיפר לו מרדכי (Merduja) ז"ל בנו של החכם ע"ה (וכך הוא נהג אחרי אביו ע"ה).

⁷⁰ א. צפצ"ייה הי"ו בשם חכם נסים לוי שליט"א (לפנים רבה של ק"ק שערי ציון בבואנוס איירס יע"א).

וכתב מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה⁷¹:

"אין ראוי לדלג בסליחות של כל יום את הוידוי הגדול והמפורט לפי סדר רב חיד"א זלה"ה, ואם רוצים למהר ולקצר, יקצרו מהנגינות וקצת פזמונים, ולא יעשו העיקר טפל והטפל עיקר".

סדר ונוסח הסליחות

"יופי אדמתנו"⁷².

"בלחשם" החי"ת בשוא נח⁷³.

ב"אלהינו שבשמים" באות ה"א אחר שאומרים "החזירנו בתשובה שלמה לפניך", מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה היה מוסיף לומר "החזר עטרה ליושנה". ובאות רי"ש אחר "ראה בדוחק השעה" היה אומר "ראה כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב"⁷⁴.

ב"המוני מעלה" מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה היה אומר "ישראל בצרתם ובגלותם ובשפלותם ובטלטולם"⁷⁵.

ב"עשה למען שמך... " היה אומר מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה "עשה למען הרוגים ושרופים ומטולטלים ומגורשים..."⁷⁶.

"שלא חטאו" הטי"ת בקמץ⁷⁷.

"כגדל חסדך". המנהג שזה הולך לפי המנגינה, ולכן תיבת "כגדל" היא מלרע (אף שלפי הדקדוק צריך להיות מלעיל)⁷⁸.

⁷¹ רועה נאמן [פנקס הרבנות עמ' תנט].

⁷² החזן אברהם כפיף הי"ו וכ"ה במחזור ארם צובא [שנת רפ"ז דף תכו ע"א].

⁷³ החזן אברהם כפיף הי"ו לעומת זה החזן ר' יהודה סאלם הי"ו אמר שהחי"ת בפתח.

⁷⁴ ד"ר נסים טוויל הי"ו.

⁷⁵ ד"ר נסים טוויל הי"ו.

⁷⁶ ד"ר נסים טוויל הי"ו, וכן הוא בהסרטה של סליחות שנאמרו בחלב בשנת 1990 דקה 28. ועי' בסידור הרש"ש של היר"א [מהדו' מדרש עובדיה עמ' 44] שכ': "הרוגים ושרופים [הנסקלים והנשרפים והנהרגים והנחנקים ומטולטלים ומגורשים וסובלי חולאים רעים] על יחוד קדושת שמך...". (וכן אמר לי הג"ר יצחק טוויל שליט"א שהיו מוסיפים דברים).

⁷⁷ החזן אברהם כפיף הי"ו שכך אמרו מעולם, ושחדשים מקרוב באו והתחילו לומר הטי"ת בשוא נח. והנה עי' במחזור לראש השנה (עציץ) שהטי"ת בקמץ, לעומת זה במחזור ארם צובא [שנת רפ"ז דף תל ע"א] ובסדר סליחות שהו"ל מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה כתובה הטי"ת בשוא נח.

⁷⁸ הג"ר יצחק טוויל שליט"א העיד שכך עשו בחלב, (והעיר שהנכון לומר מלעיל). וכן הוא בהסרטה של סליחות שנאמרו בחלב בשנת 1990. וכן אמר לי החזן ר' יהודה סאלם הי"ו, שבק"ק יסוד הדת יע"א אמרו מלרע, ובק"ק סוכת דוד יע"א העסקן הצבורי עוסק במצות לש"ש מר מיכאל קנדין ע"ה שינה לומר מלעיל.

ועי' בסדר סליחות שנדפס ע"י הג"ר משה דיין זצ"ל [שנת וישמע קולנו (תרי"ב) דף מג ע"א] שלפני שהובא פיוט "אליך ה' נשאתי עיני" כתוב: "יש ליהרר שלא להפוך המלרע למלעיל שלא יהיה כשיר הכסילים". וכן עי' בבית אל חמוי שגם כתב לפני הפיוט כלשון הזה [שנת תרל"ח דף קא ע"א]: "ויזהר מאד שלא להפוך המלרע למלעיל שלא יהיה כשיר הכסילים". (וכן עי' בספרו זמן בית דין [עמ' עז במהדור"ח]: "אליך ה' הוא מיוסד על סדר א"ב, אמנם רבו השגיאות של עמי הארצות מגביהים את השפל ואת הגבוה ישפילו בשיר כסלותם, וישנו את טעמם של דברים. והירא את דבר ה' לא יחוש לקול כסילים ויאמר בלשון הישר והנכון, ועיין בספרי הקטן בית אל באורך"). וכן הוא בהרבה ספרי סליחות כלשון הזה (כגון ספר תקון חצות וסליחות ירושלים שנת תרע"ג דף לח ע"א ומחזור לראש השנה ליורנו שנת תשט"ו דף יט ע"ב).

וראיתי להביא דברי מוה"ר אברהם דיין זצ"ל [זכרון לנפש ערך 'השכמת בית הכנסת' עמ' 25 במהדור' מ. הכתב]: "ומזה הטעם יש לי חשש על החזנין, המתפללין בשבתות וימים טובים ומאריכים בניגונים, כגון בנשמת על חי ובקדיש ובשאר מקומות והם אומרים אותם בשפה רפה, ומערבבים מה שמלעלה למטה ומה שלמטה למעלה ועי"כ תתחלף המשמעות ר"ב תחליפ"א, ותיבה אחת תתחלק לב' וג' תיבות, ומערבבים דברי אלהים חיים ואמרת ה' צרופה, וכל אחד יראה חכמתו, ולדעתו כי זך וישר פעולו ודעתו יפה, אכן לא ידע כמה קלקל את השורה רחמנא יצילן מהאי כיסופא, ובפרט בקדיש

תחינת "אל רחום שמך"

אחר "אדון הסליחות" כתב הג"ר אברהם חמוי זצ"ל בספרו בית אל⁷⁹:

"מזה כמה שנים זכורני למור' דודי הרב כמוהר"ר עזרה⁸⁰ כאסכי זצ"ל שהיה נעים זמירות ישראל, בכל פעם שהיה אומר הסליחות בצבור היה אומר תחינה זו, וכנראה (הוא) כך היה מנהג מור' אביו הרב הגדול המקובל האלהי כמוהר"ר חלפון כ'אסכי זצוק"ל וזיע"א שהיה רב גדול בישראל שהיה מולדתו מארם צובה יע"א...".

ואחרי זה הובאה תחינת "אל רחום שמך. אל חנון שמך. ראה בעני עמך רחם על עולמך. אל אדיר שמך. אל ברוך שמך...".⁸¹

כי הוא נתקן ע"פ והתגדלתי והתקדשתי, ואפילו במלה אחת יעלו וירדו כמו שעולה במדרגות, ובודאי כי על זה ידו כל הדוים וחוששני לכם מחטאות ושגגות.

ואם ישיבו ממה נוהגים בליל ש"ק בתפלת ערבית שאנו מהגים פיוט לכה דודי בניגון עולה ויורד והוא מהפך אפוכי, שנהגו בו זה כמה מאות שנים לפני רבנן סמיכי, זו אינה קושיא ולא מפרך אפרוכי, כי מה דמות תערוך לפיוט זה, שלא נתקן ע"י נביא וחזוה, לקדיש וברכות של יוצר שנתקנו בסוד ישרים ועדה, ותקנו לנו כל סדר העבודה. ועוד כי גם בפיוט זה ראיתי בא"י תובב"א שירת דודי בכרמו, שאומרים אותו בקול נעים וכל אות יבא על מקומו.

לכן זאת עצה היעוצה על החזונית שלא יערבבו דברים העומדים ברומו, שיאמרו הקדיש והתפלה בניגון יפה שיבואו התיבות על תיקונם שלא יהיה חובל בעצמו ויביא לפני ה' את אשמו. ועוד בה כי הם הפריזו על המידה, וחטאתם כי כבדה, לבלבל התיבות יותר מלכה דודי ובאים לידי פסידא בתוך קהל ועדה, ומה גם כי אם יאמרו בניגון יפה שלא יבלבלו התיבות מצד הציבור אין להם קפידא, ואדרבא הציבור עצמם יחזיקו להם טובה אם יעשו ככה, שלא תהיה התיבה נעה גם נדה, והם קודם התפלה יכינו אותה ולסעדה, וכל דבריהם יהיו במשקל ובמידה, ועי"ז ימצאו חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם, ויהיו כלי חמדה, בר"ב חגי"א ובר"ב חסד"א...".

והנה הרוואה יראה שיש הבדל וחילוק בין דבריו לבין מה שכתוב בסדר סליחות מהג"ר משה דיין זצ"ל ודברי הג"ר אברהם חמוי זצ"ל, דלפי"ד עיקר הקפידא היא בדברים שהם חלק מהתפילה שתיקנו חז"ל ולא בשירת פיוטים, ולכן דבריו לא שייכים בפיוט "אליך ה'...".

והנה על דבריהם יש להעיר דכפי הנראה בקרב בני אר"ץ חמדה וחכמיה הם דעת יחידאה, ממה שראינו בכמה פיוטים ששרים כל הקהל ביחד ואומרים את המילים לפי המנגינה אפילו שמשנה את המשמעות, למשל בפיוט "לך אלי תשוקתי" שאומרים בליל יום הכפורים, שאומרים "ואשמתי, ובגדתי...". הכל מלרע, ולכאו' מוכנו הוא ח"ו שימשיך לחטוא, ואיך יאמרו כך? אלא ודאי ששרים לפי המנגינה, והמובן של המילים הוא לפי כוונת הלב. ודוק'. וכידוע שהזמרה יורדת חדרי בטן ונפתח על ידה לבו של אדם ומטמוניו, וכנראה שמזה הטעם הקפידו שלא לשנות המנגינה לטובת הדקדוק. וה' לא ימנע טוב להולכים בתמים.

והנה כששאלתי את הג"ר משה חדיד שליט"א אודות דברי מוה"ר אברהם דיין זצ"ל, אמר לי שאם יש מסורת אצל עדה שלמה דור אחר דור לעשות דברים בצורה מסויימת, הוא לא רואה שיש מקום לערער עליה על פי דבריו של חכם שיבוא ויגיד שהדבר אינו נכון אלו תורף דבריו לפי זכרוני ואשאת"מ.

וכן העיד הג"ר משה חדיד שליט"א ש"מור"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה אמר מפורש 'במנגינות המלרע ומלעיל הוא לפי המנגינה! !'. (וכן אמר לי הג"ר יצחק טוויל שליט"א שכשמנגנים, אמירת המילים היא כפי המנגינה (אף שלכאו' בזה לא השווה מידותיו).

⁷⁹ דף צב ע"א במהדר' תרל"ח.

⁸⁰ אולי צ"ל עזרא.

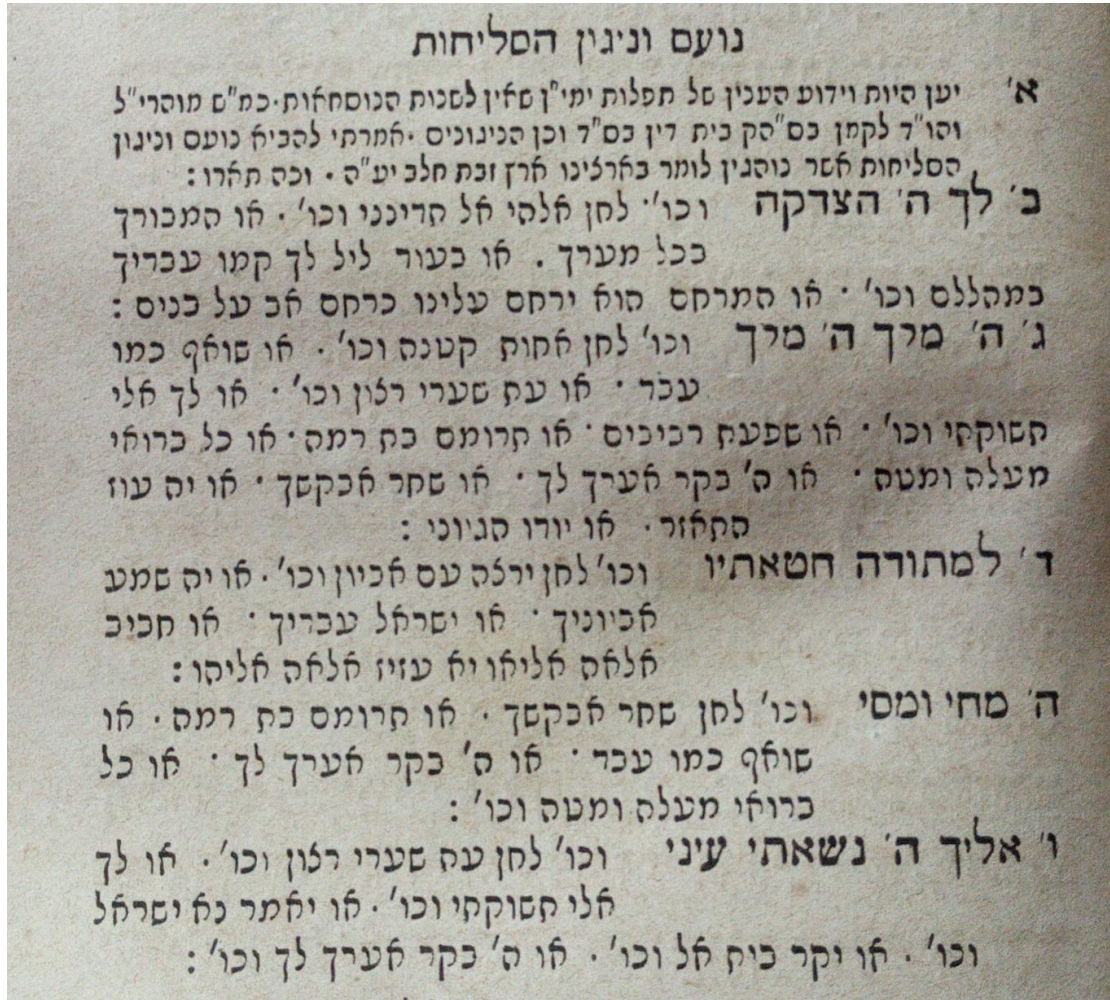
⁸¹ ואחרי זה מובא המשך הסליחות: "אל רחום שמך. אל חנון שמך. אל ארך אפים שמך. אל מלא רחמים שמך. בנו נקרא שמך. יי עשה למען שמך: ". ומכאן יש להעיר על מה שראיתי בספר בית אל מהדו"ח הוצ' משפטים ישרים שנת תש"ע עמ' דש שהשמיטו את כל התחינה, ורק הביאו המשך הסליחות הנז' (ובשינויים בניקוד).

והנה מדבריו נראה שזה לא היה המנהג הפשוט, אלא זה היה דבר חידוש שהיה עושה מוה"ר עזרא כאסכי זצ"ל כנראה בעקבות אביו. ואכן מנהג ק"ק יסוד הדת יע"א לומר תחינה זו רק ביום כפור ותו לא⁸².

נועם וניגון הסליחות

בית אל חמוי דף מה ע"א (ועי' בדרך אר"ץ עמ' קט-קי):

תקיעת שופר בסליחות

בסליחות בני אר"ץ לא נוהגים לתקוע בשופר⁸³.

⁸² החזן אברהם כפיף הי"ו וכן ליתא בסדר סליחות שערכו מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה.

⁸³ החזן אברהם כפיף הי"ו ד"ר נסים טוויל הי"ו. וכ"כ בכתר שם טוב [ח"ו עמ' 11]: "ועתה נודע לי שבארם צובה אין תוקעין כלל בימי הסליחות, וזה לפלא בעיני, כי בארם צובה כל מנהגיהם הם כמנהג ארץ ישראל, ובא"י תוקעים" וכ"כ בס' מעשה הגדולים (אבידני) ח"ה עמ' רצט: "ומנהג הספרדים באר"י לתקוע בשופר בכל ימי הסליחות באשמורת הבוקר, בשעה שאומר השליח צבור י"ג מדות, וגם קודם התקבל. ובארם צובה אין תוקעין כלל בימי הסליחות".

ובדרך אר"ץ [עמ' קיא] הביא דברי הכתר שם טוב ושוב כתב: "וכן מנהג חלב היום שלא תוקעים בשופר בסליחות, הרב יעקב עטייה שליט"א. ואפריון נמטייה למהר"ר שריה דבליצקי שליט"א שהביא הוכחה שבזמן השלחן ערוך לא נהגו הספרדים לתקוע בחדש אלול, ממה שכתב בספר ארץ חיים [סימן תקפ"א ס"ג] על דברי השלחן ערוך שם 'ואין תוקעין בערב ראש השנה', וז"ל: בשלחן ערוך הישן משנת שכ"ז ליתא עכ"ל. ואם כן מלים אלו הם הגה מהרמ"א אך מרן לא ראה צורך לכתוב שלא תוקעים בערב ראש השנה מכיון שאז לא נהגו הספרדים לתקוע בחדש אלול כלל".

וז"ל מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה במכתב לג"ר נסים לוי שליט"א (בהיותו מכהן כרבה של ק"ק שערי ציון בבואנוס איירס)⁸⁴:

"לכבודו מהר"ן הלוי יצ"ו

"שלום וכט"ס.

"הצבור מתרעם על התקיעות שעושים בכל יום אחרי התפילה, דבר שלא נהגו בו החלבים לא בחלב ולא כאן.

"לכן אבקשה נא שתשתדל בכל תוקף שלא לשנות אפילו קוצו של י' מן הישן נושן של עדתנו, ואל תטוש תורת אמך וכבר הרמ"א כתב בשו"ע שאין לשנות שום מנהג, וגדול המנהג שמבטל ההלכה כידוע.

"נא אל תתן פתחון פה לההמון לדבר וללעוז ודל"ן ושלום וברכה.

יצחק משה שחיבר ס"ט".

מזמור "לדוד ה' אורי וישעי" אחר תפלת שחרית

בחדש אלול בתפילת שחרית אחר 'עלינו לשבח' לא נהגו לומר מזמור "לדוד ה' אורי וישעי" ...⁸⁵. לעומת זה כתב הג"ר יוסף שעיו זצ"ל⁸⁶: "אחר התפילה בימי אלול אומרים לדוד ה' אורי וישעי וגו'⁸⁷.

⁸⁴ וע"ע בס' מאמר על כתבי היד חמאת החמדה וחמדת התעודה [עמ' 6] שהביא דברי החמאת החמדה (לפני כשבע מאות שנה) וז"ל: "... ולפיכך תקנו בכל ר"ח אלול לתקוע בבתי הכנסיות אחר תפלת מעריב זכר לאותה התקיעה (שאמר משה ליהושע ותקעו בשופר- בר"ח אלול- וידעו כי נתרצה האל) וכך אנחנו עושים (פ' כי תשא, דף 83 ע"א)".

⁸⁵ רועה נאמן אר"ח סי' קמב או' ו עמ' שמב-שמג.
⁸⁵ החזן אברהם כפיף הי"ו והאסתאד' דניאל בינכר דוויך הי"ו. וכ"כ בדרך אר"ץ בשם ח' מרדכי כבאסו והרב אליהו גינדי נ"י שבארם צובה לא אומרים כלל מזמור זה.

⁸⁶ ברשימותיו מנהגי אר"ץ כת"י. וכן ע"י עוד מה שכתב ברשימותיו [הו' בגנוי אר"ץ (שעיו) סי' ג סעי' ח] גבי שחרית של כל השנה: "גם אין אומרים לדוד ה' אורי וגו' כי אם בחדש הרחמים".

⁸⁷ וכתוב בסדור שערי רצון נדף כד ע"א כרוך עם סדור שערי רחמים, נערכו ע"י רבי שלמה עבאדי זצ"ל] שהוא מלוקט מכתבי רבי חיים הכהן מארם צובה זצ"ל: "הא לך סוד גדול, כל האומר רז מזמור זה מר"ח אלול עד אחר שמחה תורה ואפילו גזירה רעה נתונה על האדם מן השמים יכולנה לבטלה, ומבטלה ומעביר מעליו כל המקטרגים ושטנים ומארי תרסין ומבטל מעליו כל גזירות רעות וקשות, ויוצא בדימוס זכאי בדין" עוד כתב שם "וצריך להזהר מאד ומאד שיאמר זה המזמור ערב ובוקר דבר יום ביומו מר"ח אלול עד אחר שמחה תורה, אזי הוא מוכטח שיוציא שנתיו וימיו בטוב ויערב לו ויכניע על ידי זה כל מיני מקטרגים כו'". ובשערי תפלה (רקח) [על שאר תפלה או' יא] שהביא דבריו בקיצור. ולע"ע לא מצאתי את הדברים בכתבי רבינו חיים הכהן מארם צובה זצ"ל.

ימים נוראים⁸⁸

סליחות ערב ראש השנה וערב יוה"כ

שליח צבור

ע"י לעיל שמו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה היה ש"ץ בסליחות בער"ה ועיוה"כ (ושכך הקפידו בזמן האחרון בחלב שת"ח יהיה ש"ץ בסליחות בימים אלו).

מקאם חג'אז

בערב ר"ה ויוה"כ בסליחות מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה אמר לעשות מקאם חג'אז⁸⁹. וכמובן שדברים אלו הם באופן כללי אבל לענין מעשה דברים אלו נמסרו למזמרים המלומדים הבקיאים במסורת ובזמרה⁹⁰.

שליח צבור בימים נוראים

כתב הג"ר אברהם חמוי זצ"ל⁹¹:

"כתב הברכ"י⁹² נוהגים בארץ הצבי ובארצות המערב דייני קרתא העומדים על מדין המה עולים לתיבה לשרת בקדש בימי"ן⁹³ הללו ונכון וישור המנהג הזה, וכן נוהגים בארצנו ארץ זבת חלב, ונאירנא כד הוינא טליא כמה פעמים ראיתי את הרב הגדול בעהמח"ב יושב אהלים מהר"ר אברהם ענתיבי זצוק"ל וזיע"א שהיה ן' ק' שנים⁹⁴ ותוארו כמלאך אלהים והיה עומד ומשרת כמלה"ש⁹⁵ וסעיד וסמיך הוי לן מזוה"ק סי' ויקרא דח"י ע"א ויע"ש⁹⁶.

ואכן מו"ר חכם משה מזרחי זצ"ל היה חזן בימים נוראים, בראש השנה וכיפור⁹⁷. וכן מו"ר חכם יצחק שחיבר זצ"ל היה חזן במוסף בראש השנה ויום כפור⁹⁸ (וכן ע"י ברועה נאמן⁹⁹).

⁸⁸ בפרק זה יובאו בעז"ה דברים ששייכים לכל הימים הנוראים (לר"ה וליוה"כ ולעשי"ת).

⁸⁹ החזן ר' שאול צאיג הי"ו שכך אמר לו, וכן סיפר לי החזן ר' יצחק צאיג הי"ו שפעם עשה מקאם נהווה ביום שישי ערב יוה"כ והחכם ע"ה אמר לו שצריך לעשות חג'אז בגלל ערב יוה"כ.

⁹⁰ כך לימדני אתסאד' דניאל בינכר דוויך הי"ו.

⁹¹ בית דין [דיני שליח צבור לימים נוראים או' כג דף ז ע"א].

⁹² לא מצאתי דברים אלו בחיד"א. (וע"י בברכי יוסף [סי' נג או' ג] וז"ל: "בחרו הטוב שבציבור וכו'. כך היו נוהגים בארץ הצבי ובערי מערב שהשליח ציבור היה אחד מרבני העיר וספרי מוסר מלאים מפיקים זקוקין דנורא על דבר חזני זמנם" ואם זה מקורו צ"ע דכאן משמע דאינו דוקא בימים נוראים ויש לחפש עוד).

⁹³ תרתי משמע "ימים", ור"ת ימים נוראים.

⁹⁴ בן מאה שנים. אולם ע"י בלקדושים אשר באר"ץ [מהדרו' ג' תשס"ט או' תצח עמ' 257-258] שנולד בשנת תקכ"ב ונלב"ע בשנת תרי"ח, וכן ע"י בלא"ב [מהדרו"ק עמ' ט] שהו' חלקים מההספד שנשא עליו מהר"ח פאלאג'י זצ"ל ובין הדברים כתוב: "וזה קרוב לארבעים שנה שהיה ראש על אר"ץ רבה וזכה לזקנה יותר מתשעים שנה".

⁹⁵ כמלאכי השרת.

⁹⁶ וכן ע"י בקונטרס הכין עזרא (הררי רפול) [עמ' קנז] מחכם אברהם הררי רפול זצ"ל שכתב על מהרש"ל בעל הבית דינו של שלמה: "היה נוהג לעבור לפני התיבה בימים הנוראים כנהוג באר"ץ שהרב הראשי הוא מתפלל כש"צ... וע"ש מה שסיפר.

וכן ע"י בדברי יוסף (אירגאס) [ריש סי' א].

⁹⁷ כך סיפר לי הג"ר יצחק טוויל שליט"א. וכן ע"י בדרך אר"ץ [עמ' קיג] שהביא דברי הג"ר אברהם חמוי זצ"ל וכתב ע"ז: "וכן נהגו בחלב עד התקופה האחרונה, כן שמעתי מפי ח' מרדכי כבאסו נ"י. אך היום בחלב כבר אין רבנים המתאימים להיות חזנים, ועכ"פ החזן שם גם היום נחשב לתלמיד חכם, ר' חיים דאיה נ"י".

⁹⁸ כך סיפר לי החזן אברהם כפיף הי"ו.

⁹⁹ סי' קמה או' א סעי' א. וע"ש סעי' ב-ג.

נוסחאות התפילה בר"ה עשי"ת ויוה"כ

פסוק "ושחט אותו" בר"ה ויוה"כ

בתפילת שחרית אחר פרשת העקידה מובא בכמה סדורים לומר פסוק "ושחט אותו"¹⁰⁰.

אמירת "זכרנו לחיים" ע"י הקהל

בחזרת הש"ץ המנהג פשוט אצל ק"ק יוצאי אר"ץ בארגנטינה שכשמגיע החזן ל"באהבה" אומרים הקהל "זכרנו לחיים..." בקול רם ואחריהם אומרו החזן¹⁰¹.

מי כמוך אב הרחמן

בעשרת ימי תשובה שמוסיפים "מי כמוך אב הרחמן" בימי קדם נהגו בק"ק יסוד הדת יע"א לומר "אב הרחמן" בכל התפילות, גם במנחה של שבת שובה, מנחה של כפור, ונעילה. חוץ ממוסף של ראש השנה, שבת שובה, ויום כפור שנהגו לומר "אב הרחמים"¹⁰².

על יד ישעיהו נביאך

במחזור ארם צובה נוסח הקדושה של שחרית הוא כך¹⁰³: "נקדישך... וכן כתוב על יד ישעיהו נביאך (הכ"ף בשוא נח) וקרא זה אל זה ואמר קדוש...". ובמוסף כתוב¹⁰⁴: "כתר ויקר יתנו... וכן כתוב על יד ישעיהו נביאך וקרא...". וכ"כ בסדור ארם צובה כת"י אוקספורד¹⁰⁵: "נקדישך ונעריצך... וכן כתוב על יד ישעיהו נביאך וקרא זה אל זה ואמר קדוש..."¹⁰⁶. וכן כתוב בדרך אר"ץ¹⁰⁷ בשם ח' אדמון כהן ז"ל שבכתר של מוסף ונעילה של יוה"כ אומרים "כדבר האמור על יד ישעיהו נביאך"¹⁰⁸.

והמנהג בק"ק יסוד הדת יע"א ב"כתר" של ראש השנה ויום כפור אומרים 'על יד ישעיהו נביאך' (הכ"ף נקודה בקמץ)¹⁰⁹.

¹⁰⁰ תפילת החדש, בית עובד, בית הבחירה [דף קעג ע"א] ועולת השחר (וכן ע"י לרבי אברהם חמוי זצ"ל בס' ימלט נפשו סי' יא או' ח) וכן הובא בסדר סליחות למו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה שיש נוהגים לאומרו, וכן הביאו דודי היקר דוד (Duby) סתהון דבאח הי"ו במחזורים של ר"ה ויוה"כ, אבל בבני ציון לא הובא. ואמר לי החזן אברהם כפיף הי"ו שלפנים היו אומרים אותו בראש השנה ויום כפור בלבד אבל אחר זמן נהגו לאומרו כל השנה.

¹⁰¹ וכן ע"י בשו"ת דברי יוסף (אירגאס) [סוס"א] שכן היה מנהג ליורנו.
¹⁰² החזן אברהם כפיף הי"ו.

¹⁰³ שנת רפ"ז [דף מג ע"ב (חול) קז ע"א (שבת) ריח ע"א (פסח)].

¹⁰⁴ דף ק"ו ע"א רל ע"א רפ ע"א תקג ע"א תרז ע"א תרכ"א ע"ב תרס"א ע"א.

¹⁰⁵ לא מוזכר בפירוש שזה מארם צובה אבל כך הסיק נ' וידר [Essays on Saadya עמ' 272] על פי השוואתו עם סדור ארם צובה (שני מהדורות) שהיה אצל דוד סולימאן ששון ז"ל.

¹⁰⁶ וע"י בסדור ארם צובה כת"י שנת אתשכ"א לשטרות (1721) [מספריית היוניון קולג' בסניסיטי, וזה לשון הכת"י בסופו: "שבט שנת אתשכ"א לשטרות במדינת צובה דעל נהר קוקיון מותבה... אברהם בר שלמה בר אברהם נ"ע... הו' בתגים ח"ב עמ' 111] "נקדישך... על יד ישעיהו נביאך וקרא... [תגים שם עמ' 114].

¹⁰⁷ עמ' קצז.

¹⁰⁸ ולא מצאתי במקורות מחוץ לארם צובה שיהיה להם נוסח זה, וכנראה שזה נוסח מקורי מארם צובה. (בבית דין חמוי דף קלה ע"א כתוב: "כדבר האמור על יד נביאך" וכ"ה בבית מנוחה, תפלת החדש, בני ציון, סדור הרש"ש הנדפס [ח"ד דף קט ע"ב] ובמחזור לראש השנה ויוה"כ (עציץ)).

¹⁰⁹ החזן אברהם כפיף הי"ו (וכ"ה במחזורים לראש השנה וכפור שהו"ל דודי היקר דוד (Duby) סתהון דבאח הי"ו). וכן אמר לי ד"ר נסים טוויל הי"ו שאומרים "על יד ישעיהו נביאך".

מאריכים ב"איה"

בחלב היו מאריכים הרבה ב"איה" בר"ה וביוה"כ¹¹⁰.

"המלך הקדוש"

כתב מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה שבחתימת ברכת "אתה קדוש" אומרים "המלך הקדוש" ואם טעה או שהוא מסופק חייב לחזור לתחילת העמידה¹¹¹.

טעה הש"ץ ואמר "האל הקדוש"

אם טעה החזן ואמר האל הקדוש צריך לחזור מהתחלה עם הקדושה ג"כ¹¹².

"המלך הקדוש" בברכת "מעין שבע"

כתב מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה בקיצור הלכות לחגים¹¹³ שבברכת מעין שבע אומר "המלך הקדוש" במקום "האל הקדוש", ואם טעה ואמר "האל הקדוש" אם כבר סיים הברכה לא צריך לחזור¹¹⁴.

¹¹⁰ הג"ר יצחק טוויל שליט"א.

והנה כתוב בשער הכוונות [דף ק ע"ב]: "... זה מצאתי בספר המחזור לביל יוה"כ של מורי ז"ל כמנהג אשכנזים כתוב בחוץ קודם תפלת אלול ויוד ימי תשובה... גם זה מצאתי בחזרת מוסף ש"ץ ביוה"כ כתוב מבחו' מכנגד איה מקום כבודו עשוי סימן על תיבת איה כזה, ומבחוץ כתוב וז"ל יר"מ אבינו שבשמים שתמלא את שאלתי ובקשתי כו' ולא מצאתי יותר מאלו התי' הנזכר פה ובמחזור שלו אחר מצאתי כתי' עצמו שמיים בנוסח זה שתמלא את שאלתי ובקשתי בשם... גם זה מצאתי בספר המחזור של מורי ז"ל ממנהג אשכנזי בתפי' יום הכפורים וז"ל ביוה"כ בשעה שהש"ץ אומר איה מקום כבודו ישאל א' מג' שאלות שירצה לשאול... ונלע"ד פירושו שישאל שיתנו לו א' מג' שאלות שירצה לשאול ולא יותר ובהכרח יענו ויתנו לו א' מהם... ולא ידעתי אם זה כתבו מורי ז"ל בתחילת ימיו אשר עדיין לא נכנס בפרדס החכמה אלא העתיק זה מספרים אחרים ולזה דעתי נוטה".

וכתוב בפרי עץ חיים [שער ראש השנה פ"ז דף קלח ע"ד]: "מ"כ בסידור של מורי ז"ל שישאל אדם בר"ה ויה"כ במוסף באי"ה מקום כבודו כשיאמר הש"ץ לבקש א' מג' דברים או עושר מופלג לעבודתך או בנים צדיקים וחכמים או השגת רוח הקדוש ויאמר יר"מ ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתמלא בקשתי בשם י"ה בנקוד ה' בשורוק ה' בקמץ ניקודו גי' מ"ו ואלו ב' אותיו י"ה הם מאי"ה מקום וכו' ב' בקובץ ה' בקמץ אח"כ מ"כ שם כ"ד שמו' של כ"ד ספרי' כנ"ל בשבעו' ונ"ל חיים שצריך לכוון בהם ג"כ".

ובנגיד ומצוה [ח"א עמ' קצג במהדור' שובי נפש]: "מורי ז"ל כתב בסידור שלו של התפילה שישאל אדם בראש השנה במוסף ביום ראשון ובמוסף דיום הפורים באי"ה מקום, שישאל אחד משלשה דברים, או שיתן לו עושר מופלג לעבודתו, או בנים צדיקים וחכמים או שישג רוח הקדוש, וכך יאמר יר"מ ה' א"א שבשמים שתמלא שאלתי ובקשתי בשם... ואז ישאל אחד משלשה דברים הנזכרים, ואלו השני אותיות י"ה הם מאי"ה מקום כבודו". וכן במשנת חסידים [מסכת ראש השנה פ"ט ה"א-ב ומסכת יומא פ"ו הי"ב].

ובקדוש בציון (מוצפי) עמ' שנו (וכן עי' בשופר בציון עמ' שיג-שטו) כ': "ושמעתי ממור אבי ז"ל שאין לומר התפילה הזאת בפירוש אלא במחשבה, ומה שכתב בשער הכוונות יבקש היינו במחשבתו... וע"ש שהביא ראיות שלשון 'שאלה' ו'בקשה' שייך גם במחשבה וכן ראיות שיש להקפיד שלא להפסיק בידבור בין 'קדוש' ל'ברוך'. אולם צ"ע כי בפע"ח כתוב: "ויאמר יר"מ...". ועוד חזון למועד.

ושאלתי את הגר"מ חדיד שליט"א (מח"ס מערכי לב) על זה וכן שאלתי ממנו האם זה לכל אדם או רק למי שבא בסוד ה' והפנה אותי למה שכתב הגר"ר אברהם חמוי זצ"ל בס' בית דין [דף קלה ע"א] בכתר של תפילת מוסף דראש השנה, וז"ל: "כשיגיע שליח צבור לתיבת איה יאמר כל אדם: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתמלא שאלתי ובקשתי בשם י"ה (מנוקד בשוא וקמץ) וישאל אחד משלשה דברים אלו או עושר מופלג לעבודתך, או בנים חכמים, או להשיג רוח הקדוש: ואחר שאלתו יאמר אנא בכח וכו' ואחר כך יאמר: בשמך שדי ה' צבאות שתעשה שאלתי ובקשתי: והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד".

¹¹¹ קיצור הלכות לחגים עמ' 33. והו' ברועה נאמן סי' קמה או' ב סעי' א.

¹¹² קיצור הלכות לחגים עמ' 33-34. והו' ברועה נאמן שם.

¹¹³ עמ' 34.

¹¹⁴ וכן עי' ברועה נאמן סי' קמה או' ב סעי' ג ובאו' ז סעי' ד.

עושה השלום

בעשיית (כולל ר"ה ויוה"כ) אומרים עושה "השלום", בעמידה¹¹⁵ ובקדיש תתקבל (ולא בשאר הקדישים)¹¹⁶. אולם בקדיש תתקבל של ערבית לא אומרים (אף בר"ה ויוה"כ)¹¹⁷.

נוסח "אבינו מלכנו"

"אבינו מלכנו חטאנו לפניך" ולא מוסיפים "רחם עלינו"¹¹⁸.

"חדש עלינו שנה טובה"¹¹⁹ ולא אומרים "ומבורכת".

המנהג לומר "אבינו מלכנו... ומשחית ומגפה ושטן ויצר הרע וחולאים רעים מבני ברייתך"¹²⁰.

אחר "אבינו מלכנו כתבנו בספר מזונות ופרנסה טובה" אומרים יהי רצון של הפרנסה¹²¹. וזה הנוסח שנהגו לומר בק"ק יסוד הדת יע"א:

"יה"ר מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתתן לנו ולבני ביתנו ולכל הסומכים על שלחנו היום ובכל יום ויום מזונותינו ומזונותיהם בכבוד בזכות שמך הגדול והקדוש (דיקנוסא) הממונה על הפרנסה"¹²².

לא נוהגים לומר "אבינו מלכנו חננו ועננו"¹²³.

אמירת י"ג מידות בפתיחת ההיכל בראש השנה ויום כפור

גבי אמירת י"ג מידות י"א שמנהג אר"ץ לאומרים (וכן המנהג בק"ק יסוד הדת יע"א) וי"א שהמנהג שלא לאומרים¹²⁴.

¹¹⁵ החזן אברהם כפיף הי"ו.

¹¹⁶ החזן אברהם כפיף הי"ו והאסתאד' דניאל בינכר דוויך הי"ו. וברועה נאמן [ס"י קמה או' ז סעי' ה] הביא דברי כה"ח שבעשיית שרק בקדיש שאחר העמידה אומרים "השלום" [וכן להלן או' ז סעי' ו].

¹¹⁷ החזן אברהם כפיף הי"ו.

¹¹⁸ החזן אברהם כפיף הי"ו וכ"ה בבית עובד בית הכפורת תפלת החדש ובני ציון. (ובר"ה לא אומרים אותו כלל).

¹¹⁹ החזן אברהם כפיף הי"ו וכ"ה בבית עובד בית הכפורת תפלת החדש בני ציון ומחזור לראש השנה (עציץ).

¹²⁰ החזן אברהם כפיף הי"ו וכ"ה בבני ציון וע"ע בבית עובד בית הכפורת תפלת החדש מחזור לראש השנה (עציץ) שכו' ומשחית ומגפה מבני ברייתך.

¹²¹ החזן אברהם כפיף הי"ו (לעומת זה האסתאד' דניאל בינכר דוויך הי"ו אמר לי שלא שמע שאומרים את זה בקול, רק במחשבה) וכ"ה בבית מנוחה (אשכנזי) דף י ע"א בית הכפורת בית אל דף קל ע"ב סידור סדר עולת תמיד (כפי שהו' בדרך

אר"ץ בסוה"ס) וכן הובא היה רצון בסידור הרש"ש ח"ב דף קיח ע"א אלא ששם הנוסח הוא שונה משאר הסידורים ע"ש

¹²² החזן אברהם כפיף הי"ו וזה כמו הנוסח שבסדר עולת תמיד, אלא ששם כתוב "מזונותי" בלשון יחיד ואנו אומרים

"מזונותינו" בלשון רבים (ועי' בשאר הסידורים שיש קצת הבדלים בנוסח)

¹²³ החזן אברהם כפיף הי"ו וכן ליתא עובד בית הכפורת תפלת החדש בני ציון ומחזור לראש השנה (עציץ)

¹²⁴ בס' דרך אר"ץ [עמ' קטן] כתב בשם גידולי האר"ץ (משם גדולי האר"ץ ראה לעיל הע' 154) גבי אמירת י"ג מידות ופסוק "לעולם ה' בדרך... י"ב פעמים שאין אומרים אותם כלל בחלב, וכן אמר מר מוריס ערקנגי הי"ו בשיעור על מנהגי אר"ץ

בר"ה שכן אמר רבי יצחק זעפראני שליט"א לר' אברהם עדס שליט"א שמנהג חלב שלא אומרים י"ג מידות בר"ה ויוה"כ ושכן אמר הג"ר יצחק טוויל שליט"א ושכן העיד מר חיים שעיו הי"ו, שבברזיל בשנת 1961 נוסד ביה"כ של קהל יוצאי

אר"ץ והיום הראשון שהתפללו היה בראש השנה והחזן התחיל לומר י"ג מידות ומו"ר ועט"ר חכם יצחק דיין זצ"ל מיד הפסיקו ואמר שזה לא מנהגנו, שאנו לא אומרים י"ג מידות [כ"ז אמר מר מוריס הי"ו בשיעור מיום 16-9-2017 דקה 20

והלאה] (מה שאמר שדרך אר"ץ כתב מנהג זה ע"פ רשימת המנהגים של מו"ר חכם שלמה זעפראני זצ"ל שממה שלא הזכיר מנהג זה מבואר שלא נהגו בזה, יש להעיר שהמעייין בדרך אר"ץ יראה שמקורו מ"גידולי האר"ץ" וכמו שכתב בעמ' קטז שהדברים שכתב בסוגריים מקורם מהם ודוק).

לעומת זה בק"ק יסוד הדת יע"א אמרו י"ג מידות בר"ה ויוה"כ בהוצאת ס"ת ו"לעולם ה'... (אבל בשאר י"ט לא אמרו) וכן אמר לי החזן אברהם כפיף הי"ו. וכן אמר מוריס ערקנגי הי"ו [בשיעור הנז' שהג"ר יוסף שעיו זצ"ל כתב שהמנהג לומר

השכבות בראש השנה ויום כפור לבני משפחת אלטראס זצ"ל

כתב מוה"ר משה סתהון זצ"ל בספרו קהלת משה¹²⁵:

"ב"ה. להיות שמעלת איש החסד והרחמים השר וגדול ליאודים אוהב חסד ומרבה להטיב ראש מנהיגי עדת ישראל בעיר תהלה מרסיליא יע"א כמהר"ר סי' סי'¹²⁶ יצחק אלטראס הי"ו התנדב מכיסו ומממונו מנה הראויה להתכבד, גם השתדל בכל עז זכה וזכה ויביא לנו מאחינו בני ישראל הגבירים המפורסמים בצרפת נדבה הגונה כמבואר בפנים הספר בדרוש בית הכנסת דף קנ"ג ע"ב על כן עשינו לו הסכמה זאת הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו זכרון לדור אחרון:

מודעת זאת בכל הארץ בית הכנסת המהוללה המפורסמה בכל גלילות ישראל אשר פה אר"ץ יע"א היא בנויה ומשוכללת בימי בית שני כנודע וכעת על ידי סיבת הסיבות נתן בלב קהל עדתינו הי"ו לחקור מוסדי אר"ץ ועל ידי זה נגלה יסודו שיש מקומות מרוב אורך השנים מוט התמוטט היסוד וכמעט עומדים על אבני בהו ותלי"ת שהאיר את עיניהם וגלו נסתרו זלוה הוכרחו להפיל קיר נטוי אורכו שלשים אמות וגובהו עשרים אמות וכולו אבנים גדולות אך ורק היסוד נופל. וידוע אחרי בית הכנסת המפוארה הנז' יש בית המדרש חרב ושמש וגם יש מדרש לתנוקות של בית רבן נוטה ליפול ולזה הסכימו הק"ק הי"ו להגדיל כבוד הבית להכניס הבית המדרש ומדרש תשב"ר הנז' לכללות בית הכנסת הנז' והוסיפו על עיקר בית הכנסת הנז' שלשים אמות אורך ועשרים אמות רוחב והמלאכה גדולה כי לא לאדם הבירה כי לה' אלהים.

ותלי"ת התחילו בבנין וה' יעזרנו לכבוד שמו לפאר בית מקדשו. ויהי בהשמע פתגמא דנא אל הדרת מעלת איש החסד והרחמים בעל שם טוב המפורסם בכל גלילות ישראל רב להושיע ומרבה להטיב שמו נודע בשערים השר וגדול ליאודים כמהר"ר סי' סי' יצחק אלטראס הי"ו ירום הודו ותנשא מלכותו לעד לעולם אמן. התנדב לבית אלהים בשמחה ובטוב לבב ה' יגדיל שמו ויאריך ימים על ממלכתו.

ואנן בדידן בהסכמ'ה עלינו הסכמה חמורה בכל תוקף וחייבנו עצמנו אנו וזרענו ועל דורות הבאים אחרינו כל ימי עולם עד ביאת הגואל מידי שנה בשנה בכל יום ראש השנה ויום כפור המבורך חייבים לעשות השכבה על נפש צדיק סי' אהרן אלטראס ולעלוי נשמת סי' משה אלטראס ועל נשמת הגברת סי' דינה אלטראס ועל נפש בתה האשה הגברת סי' שרה אלטראס

¹²⁵ י"ג מידות ושכן נראה במכתב מרבי צאדק הררי זצ"ל לסאם קטן ע"ה. שו"ר שכ"ה ברשימת מנהגי אר"ץ כת"י מהג"ר יוסף שעיו זצ"ל (הבאתי לשונו בהמשך) שבראש השנה נהגו לומר י"ג מידות ג"פ, לעולם ה' י"ב פעמים ויה"ר שכתוב במחזורים ע"ש.

וסיפר לי המוהל המוסמך ר' מרדכי ששון שליט"א מח"ס תורת הברית שהג"ר יעקב עדס זצ"ל (מח"ס חדות יעקב) היה אומר י"ג מידות בראש השנה ברגש גדול.

ועיי' בשו"ת וישב הים (הלל) [ח"ב סי' יא]. וכן עיי' בס' בכל יום אברכך עמ' 7 שכתב שמנהגם לומר י"ג מידות (ג"פ).

¹²⁵ בסוה"ס [דף רצט ע"ב ש ע"א מהדו' שנת ה'תרל"ג].

¹²⁶ בספר כתוב פעמיים "סי" (וכן בהמשך), ואולי זה ט"ס.

ועל נפש הגברת הבת הבתולה סי' אסתר אלטראס תהי נפשם צרורה בצרור החיים אמן.

ועוד תנאי מפורש חייבנו עצמנו בהסכמה חמורה עלינו ועל זרענו ועל זרע זרעינו ועל כל דורות הבאים אחרינו כל ימי עולם שאחר אורך ימים ושנים דשנים ורעננים כשיתבקש בישיבה של מעלה הדרת מעלת השר סי' יצחק אלטראס בן סי' עזרא אלטראס ה' יאריך ימיו בטוב ושנותיו בנעימים אזי חייבים אנחנו וזרענו וזרע ושנותיו בנעימים אזי חייבים אנחנו וזרענו וזרע זרעינו כל ימי עולם לעשות השכבה לעלוי נשמתו ביום ר"ה וכפור מבורך כנז"ל.

ולראית האמת והצדק מכתב לחזקיהו כתבנו וחתמנו שמותינו אנחנו צעירי הצאן פה צובה יע"א ביום ראש חודש רחמים מבורך שנת ר"ב להושי"ע לפ"ק והכל שריר ובריר ונכון וקיים:

הצעיר חיים מרדכי לבטון ס"ט. הצעיר משה בכמהר"י סתהון ס"ט. הצעיר שאול חיים עבאדי ס"ט. הצעיר רפאל שלמה נחמד ס"ט. הצעיר אברהם דיין ס"ט. הצעיר עזרא כאסקי ס"ט. הצעיר שלום כאסקי ס"ט.

"אוחילה" לפני חזרה של מוסף דר"ה ויוה"כ

מנהג בני אר"ץ בארגנטינה שהחזן אומר בקול לפני מוסף "אוחילה... בעד מפעליו" ואחריו ממשיכים הקהל: "לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון"¹²⁷.

"לדוד מזמור" ו"יהי רצון" לפני עלינו בר"ה ויוה"כ

כתב מו"ר חכם צאדק הרארי זצ"ל¹²⁸: "בר"ה וביוה"כ אומרים לפני עלינו לשבח "לדוד מזמור" ויהי רצון כמו שכתוב במחזורים". וכן מנהג ק"ק יסוד הדת יע"א¹²⁹.

התנהגות כללית בתפילות

פעם במוסף של ר"ה ליד החכם ע"ה היה עומד ומתפלל התוקע. והיה מתנענע הרבה בתפילה והחכם ע"ה אף שהיה באמצע שמו"ע תפס אותו בידו והוא המשיך כל התפילה בלי לנוע כלל¹³⁰. וכן היו עוד מקרים כמו זה.

כתב מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה במכתב למו"א הג"ר יצחק ענתבי סקא שליט"א¹³¹:

"לאברכנו היקר מזר"ק טהור מר יצחק ענתבי סקא הי"ו ירושת"ו- שלום וכט"ס.

היום הגיע לידי מכתבך המלא חן וכבוד ואהבת התורה והמצוה ושמתתי לשמוע ממך כי הנך הולך ומתקדם עם חבריך חניכי ישיבתנו, אני תפלה

¹²⁷ וכן עי' דרך אר"ץ עמ' קטז שאומרים "אוחילה" רק לפני חזרה של מוסף דר"ה ויוה"כ. ועי' בבית דין (חמוי) דף קלה ע"ב שהובא "אוחילה" אולם שם כתב בדיני אוחילה או' א-ב שרק הש"ץ אומר.

¹²⁸ במכתב ממקסיקו ד.פ. מיום ר"ח אייר תשנ"ב [שו"ת מגן שלמה טויל סי' עה תשע"ח עמ' שיד או' יז].

¹²⁹ וכנרפס במחזורים שהו"ל דודי היקר דוד (Duby) סתהון רבאח הי"ו.

¹³⁰ החזן אברהם כפיף הי"ו.

¹³¹ תאריך: בערב חג האסיף התשמ"ג 1-10-82. (צילום המכתב תח"י).

שתגדלו ותצליחו כולכם בתורת הפשט והיר"ש האמתית והטהורה ותהיו לגפן אדרת כמו אבי הסבא שלך רבי אברהם זלה"ה שהיה מגדולי חכמי ארם צובא בעיון ויר"ש ובקנאת ה' צבאות...

בר"ה ויוהכ"פ הישיבה פה הקימה לה מנין מיוחד לתפילות וק"ש בזמנה בבי"ס התיכון שבקורדובא עם כל מורי הישיבה והתלהבו מאד מאד - וגם לרבות שכל בנות התיכון התפללו אתם וכמובן במחיצה לבד, והיתה אוירה של קדושה וטהרה ומהם עשו גם תענית דבור החשוב מאד, לכפר על כמה עבירות חמורות היוצאים מהיצה"ר של הדבור במשך השנה.

ובחסדי ה' אסיים בזאת הברכה, יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל.

ד"ש בברכת מועדים לשמחה לכל הרבנים ותלמידהון.

ע"ה יצחק משה שחיבר ס"ט."

ראש השנה

ערב ראש השנה

מסירת מודעה, ביקור ותפילה בבית העלמין, צדקה ומיני מתיקה

כתב הג"ר יוסף שעיו זצ"ל¹³²:

"ערב ראש השנה אחר התפלה מלבד שעשו התרת אלול, עוד היום בבקר אומרים ומוסרים מודעה על העונות, ואומרים עוד מודעה הכתובה בסידור תפילת בית עלמין, ענין יצה"ר המפתה את האדם בעת המיתה בדמעות שליש, ואחר כך הולכין הקהל לבית עלמין לבקש סליחות ותחנונים מן הצדיקים אשר שם, ואחר כך חוזרים וסועדים מיני מתיקה".

וכן מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה בקיצור הלכות לחגים¹³³ הביא דברי הרמ"א¹³⁴ שנוהגים ללכת לבית הקברות ולהרבות שם בתחנונות ומחלקים שם צדקה לעניים¹³⁵.

וכ"כ בדרך אר"ץ¹³⁶ בשם ח' אדמון כהן נ"י שנוהגים ללכת לבית הקברות ולהתפלל שם.

תענית

מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה בקיצור הלכות לחגים¹³⁷ הביא לשון מרן השלחן ערוך¹³⁸: "נוהגים להתענות ערב ראש השנה"¹³⁹.

טבילה במקוה

מו"ר חכם משה מעלי הכהן טוויל זצ"ל היה הולך למקוה לטבול בערב ראש השנה¹⁴⁰.

מנהגי תפילה לראש השנה

ביאור דברי האר"י ז"ל גבי בכיה בתפילה

כתב מוה"ר רפאל שלמה לאנייאדו זיע"א בדרוש לראש השנה¹⁴¹:

"הגם הלום זאת מצאנו בספר הכוונות בענין ראש השנה, שכתב מה"ר חיים ויטאל ז"ל, גם היה נוהג מורי ז"ל לבכות הרבה בתפלת ראש השנה אף על פי שהוא יום טוב, ומכל שכן בתפלת יום הכפורים, והיה אומר כי מי שאין נופלת עליו בכיה בימים האלו היא הוראה שנשמתו אינה הגונה ושלימה עכ"ל.

¹³² ברשימות מנהגי אר"ץ כת"י.

¹³³ עמ' 32.

¹³⁴ שו"ע סי' תקפא סעי' ד.

¹³⁵ ועי' ברועה נאמן סי' קמד או' ב.

¹³⁶ עמ' קיג.

¹³⁷ עמ' 31.

¹³⁸ שם סעי' ב.

¹³⁹ ועי' ברועה נאמן סי' קמד או' ב.

¹⁴⁰ הג"ר יצחק טוויל שליט"א.

¹⁴¹ שו"ת מהר"ש לאנייאדו החדשות [י"ל ע"י מכון בית אהרן וישראל תשנ"ז עמ' רנה].

וזה נראה סותר למאמר הלז שאמר אוכלין ושותין ושמחין כי לשמחה מה זו עושה במקום בכיה. גם הרב הכולל כמהר"י ברכה ז"ל היה מקשה על דברי האר"י ז"ל הללו מן הכתובים האמורים בנחמיה סימן ח' שנאספו כל העם באחד לחדש השביעי הוא יום ראש השנה... וכתב תמן... ויאמר נחמיה... לכל העם היום קדוש הוא לה' אלהיכם אל תתאבלו ואל תבכו כי בוכים כל העם בשומעם את דברי התורה, ויאמר להם לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו כי קדוש היום לאדוננו ואל תעצבו כי חדות ה' היא מעוזכם... והרי זה סותר דברי האר"י ז"ל שאמר שצריך לבכות בראש השנה, ואם לאו אין נשמתו הגונה שלימה, ולא מצא מענה על זה.

ואנכי השיבותיהו דבר, כי שם בנחמיה היו בוכים העם על עוונותיהם, וכמו שפירש רש"י שם כי בוכים כל העם מפני שלא קיימו התורה ע"כ, ואם כן מפני שהיו בוכין דרך הספד ואבל וכמו שנאמר אל תתאבלו ואל תבכו ואל תעצבו, על זה היו מזהירין מן הדין כי קדוש היום שהוא יום טוב, אבל האר"י לא קאמר אלא לבכות בתפלת ראש השנה, ובתפלה אינו נזכר שום חטא ועון לבכות עליהם, אלא יבכה ויתחנן לפני האל שיכתב בספר חיים טובים ברכה ושלוש ופרנסה טובה כעני השואל צרכיו בבכי ותחנונים, ובכיה זו אינה דרך אבל ועצבון אלא דרך בקשה ותחנה.

והא ראייה יש שכן הוא פירוש דברי האר"י שהרי לעיל מינה סמוך ונראה עמו כתב שאין לומר בראש השנה אבינו מלכנו חטאנו לפניך ולא מחול וסלח וכיוצא בזה בשאר אבינו מלכנו שנזכר בהם חטא ועון ווידוים, וכנראה מלשון הזוהר שאין להזכיר שום חטא בראש השנה. האמנם לענין הוידוים בראש השנה נמצאו בזוהר מאמרים חולקים, כי במאמר אחד נראה דבעי לפרטא חטאוי בהאי יומא, ובמקום אחר נראה להפך, ומור"י ז"ל היה נוהג להתודות על חטאיו בלחש שלא ישמעו הדברים לאזניו, והיה אומר שהמאמר האוסר בזוהר לא אסר אלא בקול רם. אך אמנם אפילו בלחש לא היה מתודה אלא בעת תקיעת שופר דמיושב שאז מתערבב השטן ואינו משגיח לקטרג, ואז דברי הוידוים הוא עולים למעלה בהתחברות קול השופר העולה למעלה עכ"ל.

הרי לך בהדיא שאין להתודות אלא בלחש שלא ישמיע אפילו לאזניו, וגם שאין לומר אבינו מלכנו חטאנו לפניך ולא מחול וסלח, וכן בשאר אבינו מלכנו שנזכר בהם חטא ועון, וכל שכן שאין לבכות ולהתאבל עליהם, והיינו כמו שנאמר בכתובים האמורים בנחמיה, ואין כאן קושי על דברי האר"י וזה מוכרח וברור ואין עוד מלבדו ודוק".

סדר ונוסח התפילות בראש השנה

וביום שמחתכם

לפני הקדיש שלפני שמו"ע של ערבית ר"ה אומרים: "וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצצרות על עלתיכם ועל זבחי שלמיכם והיו לכם לזכרון לפני אלהיכם אני יי אלהיכם"¹⁴².

מזמור לתודה

אומרים "מזמור לתודה" בשחרית של ראש השנה כי כתוב בו "הריעו"¹⁴³.

פסוק "מזמור שיר ליום השבת"

בשחרית של יום טוב (וה"ה ראש השנה) באמירת מזמור "טוב להודות לה" שאחר "ברוך שאמר", י"א שמתחילים מפסוק "מזמור שיר ליום השבת", וי"א שמתחילים מפסוק "טוב להודות לה"¹⁴⁴.

¹⁴² כן המנהג פשוט בבואנוס איירס בק"ק יסוד הדת ובק"ק שערי ציון יע"א. וכ"ה בבית דין (חמוי) [יה ע"ב], סדור הרש"ש הנדפס [ח"ו דף יד ע"א] ובמחזור לראש השנה (עציץ). וע"ע במחזור ארם צובה [שנת רפ"ז דף תלח ע"א] דלא הובאו פסוקים אלו. ועי' בשופר בציון (מוצפי) [עמ' מג-מד].

¹⁴³ האסתאד' דניאל בינכר דוויך הי"ו בשם מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה, וכן אמר לי החזן אברהם כפיה הי"ו (והעיר שאם חל בשבת לא אומרים) ועי' בזבחי צדק החדשות [ה"ג סי' קנו עמ' רפג]. ועי' בדרך אר"ץ עמ' קפח.

¹⁴⁴ מצאנו שיטות חלוקות בענין זה ונביא את הדברים:

מרב"י כתב בשם הארחות חיים [או"ח סי' נ"א סעי' ט]: "בשבת אחר ברוך שאמר אומר מזמור שיר ליום השבת ומזמור ה' מלך גאות לבש, וביום טוב מתחילין טוב להודות". ובהלכות יום כיפור כתב [רס"י תר"ך]: "כתב הכל בו, אומרים ברכות ופסוקי דזמרה כמו בשבת, לבד מפסוק מזמור שיר ליום השבת, שלא יאמר אותו אם לא חל בשבת, ע"כ, ויש שאינם נמנעין מלאמרו ביום טוב וביום הכפורים משום דאינהו נמי שבתון איקרו". וכתב הרמ"א בדרכי משה [סי' תפ"ח סק"א]: "וכתב מהרי"ל ומנהגים שלנו שקורין מזמור שיר ליום השבת, אך שמתחיל טוב להודות לה, וכן כתב אבודרהם בשם רבינו סעדיה, ומיהו נהגו לאמרו, דיום טוב נמי מקרי שבת עכ"ל, וכן נוהגים". וכתב המ"א [רס"י תפח]: "ואומרים מזמור שיר ליום השבת, דיום טוב אקרי שבת (דרכי משה)", וכדבריו פסק במ"ב [סק"א] וכתב הכה"ח [סי' נא ס"ק מ"ט] בשם הפר"ח שמי שאומר "מזמור שיר ליום השבת" לא משתבש ושפיר קעביד, וע"ש שכתב שכן מנהגי קושטנדינא ושכ"כ בשלמי בור ורוח חיים ושכן מנהג בית אל ע"ש.

ובבית מנוחה אשכנזי כתב [בדינים שהביא אחר ברוך שאמר סעי' ב] שהמנהג בכמה מקומות ובארץ הצבי שלא לאמרו ושכן הוא הנכון ע"ש והו' בארץ חיים סתהון [סי' תפ"ח ס"א], וכ"כ בית דין חמוי [דף עא ע"ב] ובית הבחירה חמוי [דף קפו ע"א סעי' ב] [אולם ע"ע בדבריו בבית שמחה חמוי [דיני מזמור שיק ליום השבת סעי' א עמ' פב]: "אחרי ברוך שאמר ביום טוב יש מתחילין בטוב להודות לה, כמ"ש בסה"ק בית הבחירה, ועתה באתי להרב דברי שלום דכתב וז"ל ביו"ט מתחילין מזמור שיר ליום השבת דגם יו"ט נקרא שבת, וכ"כ השכה"ג, ועיין להרב בית מנוחה דלא ערבו לו הטעמים כיעו"ש, ומה שהשיב הוא אינו, אלא שם שבת מקרי שייך נמי ליו"ט, וכ"כ הרב לחם חמודות, והפר"ח כתב דהאומרו לא משתבש, ועיין להח"ס"ל ועיין מנחת אהרן" ועי' לו בבית הכפורת חמוי [זמירות של שחרית דף קמה ע"ב]: "ביוה"כ יש קצת דסבירא להו לומר "מזמור שיר ליום השבת" משום דיום הכפורים אקרי שבת, וכן יום טוב אקרי שבת, וכן נוהגים. ויש מאן דסבירא להו דאין לאמרו ביוה"כ, רק מתחילין מ"טוב להודות לה". עיין בכל בו והרב עטרת זקנים, והבוחר יבחר" סדור סדר תפלה, ובמחזור שהו"ל החכם שחיבר ע"ה.

ועי' ביבי"א [ח"ח או"ח סי' יא אות יד ד"ה בשבת] ובהלכה ברורה [סי' נא סעי' מ ובשעה"צ סקפ"ט]. ובנוגע למנהגנו אמר לי החזן דניאל בינכר דוויך הי"ו שמו"ר החכם יצחק שחיבר ע"ה אמר שאומרים פסוק "מזמור שיר ליום השבת", וכן אמר לי ד"ר נסים טוויל הי"ו ששאל את החכם שחיבר ע"ה והשיבו שיש לומר תמיד מזמור שיר ליום השבת, משום שיו"ט נקרא שבת. אולם שוב אמר לי ד"ר נסים טוויל ש"יש להבהיר שיתכן שכך השיב לי החכם משום שאמרת לי שכן לימד אותנו המורה ר' אלעזר כהן זצ"ל, ואולי לא רצה לומר לתלמידים דברים הסותרים את מה שלימדום מוריהם, וכמדומה לי שכבר היו לי עם החכם ע"ה דברים כעין אלו", ואכן החזן עזרא (Azuri) סאלם הי"ו אמר לי ששאל את החכם ע"ה מה מנהגנו והחכם אמר לו שלא אומרים פסוק זה, והאסתאד' דניאל בינכר דוויך הי"ו אמר לי שלפני שהגיע החכם שחיבר ע"ה לארגנטינה לא היו אומרים "מזמור שיר ליום השבת" אלא היו מתחילים מ"טוב להודות לה", וכ"ה במחזור שהו"ל החכם ע"ה כנ"ל.

הוצאת ספר תורה

כתב בדרך אר"ץ¹⁴⁵:

"בזמן הוצאת ספר תורה בראש השנה שרים את הפיוט 'רבת שבעה', ר חיים דאיה נ". ואמנם אחרים [הרב יצחק טוויל והרב יעקב עטייה שליט"א] אומרים ששרו בראש השנה 'עזרני אל חי'¹⁴⁶.

ניגון קטעי התפילה וזמן אמירת פיוטים

אחר שהג"ר אברהם חמוי זצ"ל הביא שאין לשנות מנהגי התפילות והניגונים כתב (בסוגריים אביא הוספות שכתב בדרך אר"ץ¹⁴⁷)¹⁴⁸:

"אמרתי להביא סדר ניגון לב' ימים של ר"ה שנוהגים בארצנו אר"ץ חל"ב יע"א יום א' נשמת. שופט כל הארץ. קדיש. המבורך בכל מערך. שמחים בצאתם. יה שמע אביוניך. או עת שערי רצון [או שחר אבקשך]. ממצרים גאלתנו. בעוד לילה לך קמו [או ידודון]. קדושה נקדישך. יאריך ימים [או שואף]:

יום ב' נשמת. [אלוקי אל תדינני]. קדיש. השתונן והתכונן. שמחים בצאתם. אליך ה' נשאתי עיני [או עת שערי רצון]. ממצרים. ירחיק נדוד. נקדישך. חזקו וגילו. או עת שערי רצון. ועיי"ל בדיני תפלת ימי"ן באורך:":

כתב הג"ר אברהם חמוי זצ"ל¹⁴⁹:

"טוב לומר הפיוטים אלהי אל תדינני וכו' וה' יום לך אערוך וכו' ושאר הפיוטים בכאן קודם ברוך שאמר לכמה טעמים כמ"ש בסה"ק בית הכפורת בס"ד בדיני הפיוטים באורך ועיי"ל בס"ד אי"ה¹⁵⁰ וכן נוהגים בארצנו אר"ץ חל"ב ומנהג נכון הוא"¹⁵¹.

וכתוב ב'מנהגי בית הכנסת' מאת מו"ר חכם שלמה (סלים) זעפראני זצ"ל (נעתקו ע"י בנו הג"ר יצחק זצ"ל)¹⁵²:

"בבית הכנסת הגדול בארם צובא (חלב) שבסוריא מקיימות בו שתי הקהילות ק"ק ספרדים וק"ק מסתערבים תפילות נפרדות כל קהילה לפי נוסח המקובל אצלה מדור דור.

¹⁴⁵ עמ' קיז.

¹⁴⁶ וסיים: "אך שמעתי מר' חיים דאיה הנ"ל כי לפעמים אמנם שרים באחד מימי ראש השנה את הפיוט 'עזרני אל חי' אך העיקר הוא 'רבת שבעה', היות ונזכר בו 'יום הדין' שהוא ראש השנה, לעומת זה בשיר 'עזרני אל חי' נזכר 'אודה עלי פשעי' השייך ליום כיפור, ולכן שרים אותו בכיפור".

¹⁴⁷ עמ' קיח, וכתב שם אודות מה שכתב בסוגריים: "הנמצא בסוגריים הוספתי מתוך כתב יד של שירים מ'חלב', הנמצא בבית הספרים הלאומי במכון לתצלומי כתבי יד, באוסף 'בניהו' מיקרופילם מס' 43763. וכן גם מתוך כת"י הנמצא שם, ב'ספריית אוקספורד-בודלי' מס' 24793, אשר גם הוא כקודמו כתב יד שירים מ'חלב'".

¹⁴⁸ בית דין [דפים עט ע"ב פ ע"א].

¹⁴⁹ בית דין (חמוי) [דף ע"א דיני ברוך שאמר סעי' א].

¹⁵⁰ בבית הכפורת [דף קמג ע"א] בדיני הפיוטים כתב משום שעובר זמן ק"ש ומשום דלפי הסוד אין להפסיק אחר ברוך שאמר ע"ש וכן בס' בית דין.

¹⁵¹ ועי' בדרך אר"ץ עמ' קיז.

¹⁵² בסו"ס הולך תמים ופועל צדק [עמ' קלז-קלח].

שינויי הנוסחאות הנהוגים בק"ק מסתערבים כפי שנרשמו ע"י הרה"ג שלמה זעפראני זצ"ל, שהיה ש"ץ בבית הכנסת הנ"ל במשך עשרות שנים...

בראש השנה: מתפללים שני הקהלות המסתערבים והספרדים בזמן אחד, אחר הלל הגדול¹⁵³ אומרים המסתערבים שיר אלהי אל תדינני ושיר ידי רשים, והספרדים אומרים שופט כל הארץ ואותה במשפט יעמיד וידי רשים¹⁵⁴.

וביום שני של ראש השנה המסתערבים אומרים שופט כל הארץ בנגון אוחילה ויה שמך, והספרדים אומרים ה' יום לך אערך תחנה ויה שמך¹⁵⁵.

ובק"ק יסוד הדת יע"א נוהגים אומרים את הפיוטים לפני פתיחת ההיכל¹⁵⁶.

ועי' להלן בדברי הג"ר יוסף שעיו זצ"ל מה שכתב אודות סדר התפילה ואמירת הפיוטים¹⁵⁷.

עלינו לשבח

לפני "עלינו לשבח" שבסוף תפלת מוסף כתב הג"ר אברהם חמוי זצ"ל¹⁵⁸: "בארצנו אר"ץ נוהגין לומר בקול רם ובניגון".

ראש השנה שחל בשבת

כתב בדרך אר"ץ בשם הג"ר יצחק זעפראני זצ"ל¹⁵⁹:

"ראש השנה שחל בשבת מתחילים את התפילה: מזמור לדוד, לכה דודי, מזמור שיר, כל ישראל, רבי חנניא בן עקשיא, [במה מדליקין' לא אומרים], קדיש על ישראל, אחות קטנה, מזמור החג, ומתפללים כרגיל. אחרי קדיש תקבל אומרים מזמור הללויה הללו אל קדשו ולא אומרים מזמור לדוד ה' רועי".

וכתוב בפנקס הרבנות של מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה¹⁶⁰:

"בליל ראש השנה שחל בשבת, הרב הורה שיקראו שיר השירים כרגיל בכדי שיתקבצו כל הצבור [ה' תשמ"ב]."

¹⁵³ מזמור "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו: הודו לאלהי האלהים כי לעולם חסדו..." [תהלים קלן].

¹⁵⁴ והעיר ע"ז בדרך אר"ץ [עמ' קיד] משם גידולי האר"ץ (הרב יעקב עטייה שליט"א, ח' מרדכי כבאסו, ר' נסים זעפראני, ר' יעקב ג'ק ששון, ר' אליהו גינדי, ור' חיים דאיה נ"י [כמוש"כ בעמ' קטן]): "משנת תרצ"ה שעזב מהר"ר שלמה זעפראני זצ"ל [אשר כתב את 'מנהגי בית הכנסת באר"ץ' המובא כאן] את בית הכנסת הגדול בחלב [שם שימש כחזן] התבטל המניין היחיד של קהילת המוסתערבים. ומאז כנראה התמזגו הקהילות והתפילה בחלב היתה 'שפה אחת ודברים אחדים'. ולענין הפיוטים הנוכרים כאן נוהגים לומר ביום הראשון 'אלוקי' אל תדינני' וידי רשים' [וכפי מנהג המוסתערבים] ואומרים אותם לפני ברוך שאמר כאמור".

¹⁵⁵ וכתב ע"ז בדרך אר"ץ [עמ' קטן]: "והיום בחלב המנהג בזה כמו הספרדים שאומרים ה' יום לך' ויה שמך' ואילו שופט כל הארץ אין אומרים כלל".

¹⁵⁶ כ"כ במחזור לראש השנה "סוכת שלמה" שערך דודי היקר דוד (Duby) סתהון דבאח הי"ו וכן אמר לי ד"ר נסים טוויל הי"ו: הפיוטים של ר"ה אומרים אותם אחר שמו"ע משום זמן ברכות ק"ש, אבל כשהייתי קטן היו קוראים אותם לפני ברוך שאמר. ע"כ.

¹⁵⁷ הבאתיו להלן גבי תקיעת שופר כדי שלא להפריד בין הדבקים.

¹⁵⁸ בית דין [דיני תרועה גדולה או' יו"ד דף קנא ע"ב].

¹⁵⁹ עמ' קיג.

¹⁶⁰ רועה נאמן [עמ' תס].

כתב בדרך אר"ץ¹⁶¹:

"ראש השנה שחל בשבת אומרים בו 'אבינו מלכנו'¹⁶²."

כתב בדרך אר"ץ¹⁶³:

"ראש השנה שחל בשבת, במנחה לאחר קדיש תתקבל, אומרים מזמור 'הללויה הללו אל בקדשו' בלבד, ואין אומרים מזמור 'אודה ה' בכל לבב', הרב יצחק זעפרני שליט"א. והוא הדין בערבית, אומרים מזמור 'הללו אל בקדשו' בלבד, ולא אומרים מזמור 'לדוד ה' רועי'..."

תקיעת שופר וכמה פרטים סביבה

פיוטים

כתב הג"ר אברהם חמוי זצ"ל¹⁶⁴: "ובארצנו אר"ץ חלב ק"ק פראנקוס יום א' אומרים ה' בקול שופר ובק"ק מסתערכים אומרים עת שערי רצון וביום ב' בהפך" (ועי' להלן בדברי הג"ר יוסף שעיו זצ"ל) ובק"ק יסוד הדת יע"א אומרים "עת שערי רצון" ביום א' וה' בקול שופר ביום ב' כמנהג המוסתערכים הנ"ל¹⁶⁵.

דרשה לפני התקיעות

כתב הג"ר אברהם חמוי זצ"ל¹⁶⁶:

"ראוי והגון להרב הנמצא בקהל לדרוש ברבים בשעת התקיעות לעורר לבבות הישנים... וכן היה מנהג מו"ר הרה"ג כמהר"א ענתיבי זצוק"ל וזיע"א ראש על אר"ץ חלב בשעת תקיעת שופר היה דורש לעורר לב הצבור לתשובה ועיין לו בס"ה אהל ישרים שער הדין פרק א'¹⁶⁷... ולא כמקצת בוערים בעם יוצאים לתיבה דורשין הלציי בגימטריאות... בדברים שאין להם שחר לך אמור להם יפה שתיקה ודי בהערה זו..."

ועי' להלן בדברי הג"ר יוסף שעיו זצ"ל.

¹⁶¹ שם.

¹⁶² ואלו המשך דבריו: ("ר" חיים דאיה נ"י- והוא הדין בשבת שובה, אלא שמשמיטים 'אבינו מלכנו חטאנו לפניך' וכל מה שנזכר בו 'חטא' - ח' אדמון כהן נ"י. ועיין לקמן בעשרת ימי תשובה שהבאתי שכך נהג האר"י ז"ל). יש מקום לטעות שבר"ה שחל בחול אומרים מה שנזכר בו "חטא" אולם אינו כן, ואכן עי' בדרך אר"ץ עמ' קפט. וראה ברועה נאמן [סי' קמה או' ז סעי' ג] שגם בר"ה שחל בחול משמיטים כל הקטעים של "חטא" וכן עי' בדברי מוה"ר רפאל שלמה לאניאדו זצ"ל גבי בכייה בר"ה.

¹⁶³ עמ' קיט.

¹⁶⁴ בית דין (חמוי) דיני אמירת עת שערי רצון או' ד דף קיח ע"ב.

¹⁶⁵ מתזור סוכת שלמה.

¹⁶⁶ בית דין בדינים הנוהגים בשעת התקיעות או' ה דף קכב ע"א.

¹⁶⁷ עמ' 47 במהדרו' מכון הכתב והיא מה שהיה דורש לפני התקיעות כלשונו שם "אשר נהגתי לוי' ביום ר"ה בשעת תקי"ש לעורר לב הצבור".

פסוקים לפני התקיעות

כתב הג"ר אברהם חמוי זצ"ל¹⁶⁸:

"בארצנו אר"ץ חלב נוהגים לומר בשעת התקיעות מזמור נ"א ומתחילין חנני אלהים ברוב רחמיך מחה פשעי. עומדין ב' חזנים או חכמים וכל אחד אומר פסוק בקול רם ובהכנעה גדולה ממש מלהיב הלבבות ומעורר לב העם לתשובה ואשרי¹⁶⁹ המזכה את הרבים...".

ובק"ק יסוד הדת יע"א לא נהגו לאומרו אלא מתחילים מ"עלה אלהים בתרועה. ה' בקול שופר: בחצצרות וקול שופר... וכתקע שופר תשמעו: מן המצר קראתי יה... טהרנו נורא: למנצח לבני קרח מזמור: כל העמים תקעו כף...¹⁷⁰.

עניית ברוך הוא וברוך שמו לברכת התקיעה

מלפנים נהגו החלבים לענות "ברוך הוא וברוך שמו" אף בברכות שהיו יוצאים בהם ידי חובה, כגון בקידוש וכדו' אולם שוב נפסק מנהג זה מקרב העם¹⁷¹.

סדר תקיעת שופר ממו"ר חכם שלמה (סלים) זעפראני זצ"ל

כתוב ב'מנהגי בית הכנסת' מאת מו"ר חכם שלמה (סלים) זעפראני זצ"ל (נעתקו ע"י בנו הג"ר יצחק זצ"ל)¹⁷²:

"אחר קריאת התורה אומר הרב 'הנותן' ו'מי שברך' לקהל ואח"כ המסתערים אומרים עת שערי רצון, והספרדים אומרים ה' בקול שופר¹⁷³, ועולים לתיבת המילה¹⁷⁴ לתקוע ולהשמיע את שני המנינים. לפני התקיעות אומר ראש הרבנים דברי מוסר ודברי כבושין להכניע הלבבות¹⁷⁵. ראש

¹⁶⁸ בית דין [דינים הנוהגים בשעת התקיעות או' טז דף קכג ע"ב].

¹⁶⁹ כתוב "אשר" אבל נדצ"ל "אשרי".

¹⁷⁰ מחזור לראש השנה סוכת שלמה וכ"כ רבי אליעזר ידיד הלוי שהמנהג ב"בית אל" יכב"ץ הוא 'יום א' דראש השנה קודם התקיעות אומרים אלקינו ואלקי אבותינו זכרנו וכו' עד והארץ אזכור ואחר כך אומר מזמור למנצח לבני קורח וגו' פעם אחת ולא ד' פעמים".

¹⁷¹ הנה אמר לי החזן הבקי דניאל בניקר הי"ו שהחלבים היו עונים "ברוך הוא וברוך שמו" אף שהיו יוצאים ידי חובה למשל בקידוש ושוב הפסיקו, ושכמדומה לו שהחכם שחיבר ע"ה הורה להפסיק. וכן אמר לי א. צפצ"ייה הי"ו שזוכר שכך היה אצל זקנו מר ידידיה צפצ"ייה ע"ה שהיו עונים ברוך הוא וברוך שמו בקידוש וכן ע"י בס' זוכר ברית אבות [עמ' 58] שכ' "והרה"ג שלום מרדכי חיים הדאיה שליט"א אמר לי שכך נהגו גם בחלב (ארם צובה) ושכך נהג אביו הרה"ג עבדיה הדאיה זצ"ל ושכך הוא מנהג ירושלים".

(ויש מי שכתב שבשלחן המלך (לניאדו) סי' כג או' לד מבואר שמנהג ארם צובה לענות ברוך הוא וברוך שמו. והנה שם כתב "על כל ברכה שאדם שומע בכל מקום אומר ברוך הוא וברוך שמו" ולענ"ד אין הכרח מדבריו שגם כשהשומע יוצא ידי חובה ועוד שכלל לא הזכיר מנהג ארם צובה) וכן ע"י בבית דין חמוי [דיני קידוש או' י דף כו ע"א] דכ' "יזהיר לכל בני ביתו שלא ידברו בשעת הקידוש. ולענות אמן ב"ה וב"ש בכל הברכות ויקרא עמהם כל הסדר הבאים בלילה הזה... וע"י בבית הבחירה דף קג ע"א דיני קדש או' סו. ואמר לי ד"ר נסים טוויל הי"ו שבס' קיצור הלכות לחגים שערכו החכם שחיבר ע"ה הוא ראה שבברכת המגילה או תקיעת שופר לא הוזכר שלא יענו ברוך הוא וברוך שמו והוא הציע לחכם ע"ה לכתוב בחוברות של הלכות החגים שיזהרו ולא יענו, ואמר לו החכם ע"ה שלא, משום שזה מחלוקת, שיש הרבה פוסקים שס"ל שעונים, ושאל אותו מה עשו בחלב, ואמר לו ששם ענו ברוך הוא וברוך שמו. עוד אמר לי ד"ר נסים טוויל הי"ו שהחכם עצמו דעתו היתה שלא לענות ברוך הוא וברוך שמו.

¹⁷² בסו"ס הולך תמים ופועל צדק [עמ' קלח].

¹⁷³ והעיר ע"ז בדרך אר"ץ עמ' קטו (משם גדולי האר"ץ ראה לעיל הע' 154): "וזה דווקא ביום הראשון וכמו שכתב בסידור בית דין... והיום בחלב המנהג בזה כמו המוסתערים שאומרים ביום א' עת שערי רצון' וביום ב' ה' בקול שופר". והוסיף שם: "אם אפס אין אומרים כלל בראש השנה".

¹⁷⁴

¹⁷⁵ וכתב בדרך אר"ץ עמ' קטו (משם גדולי האר"ץ ראה לעיל הע' 154): "וגם היום בחלב [על פי רוב] דורש הרב לפני התקיעות".

המזמרים אומר חנני אלהים כחסדך כרב רחמיך מחה פשעי עד סוף הפרק¹⁷⁶, הוא אומר פסוק והקהל אומרים פסוק שאחריו. ופסוק אחרון אומרו הש"ץ וחוזרים עליו הקהל, ואומרים: 'מזמור כל העמים תקעו כף' כסדר הזה: פסוק הש"ץ ופסוק הקהל, ופסוק אחרון חוזרים עליו פעמים¹⁷⁷. ואח"כ הללויה הללו אל בקדשו על זה הסדר¹⁷⁸.

ואח"כ אומרים פסוק וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם וגו' וחוזרים עליו הקהל¹⁷⁹, ואח"כ אומרים פסוקי עלה אלהים בתרועה וכו' ואח"כ אומר התוקע יהר"מ¹⁸⁰ ומברך ותוקע שלשים קולות, ואח"כ שוב מתחלקים שני הקהלות ומתפלל כל קהל בפני עצמו. קהל מסתערבים אומרים לפני המוסף ה' שמעתי שמעך וביום שני אומרים שואף".

סדר התפילה מהג"ר יוסף שעיו זצ"ל (כולל ניגון קטעי התפלה ואמירת הפיוטים וענין התקיעה)

כתב הג"ר יוסף שעיו זצ"ל ברשימת מנהגי אר"ץ כת"י¹⁸¹:

"ביום ראש השנה מתפללין בבית הכנסת הגדולה ב' המנינים בזמן אחד, ק"ק מסתערבים וק"ק ספרדים בשביל התקיעות שיהיו כולם בקהל א' וישמעו תקיעה של מיושב ביחד. וקודם ברוך שאמר ביום א' ק"ק מסתערבים אומרים "אלהי אל תדינני" ו"ידי רשים וכו'", ואחר כך "ברוך שאמר". והספרדים אומרים "שופט כל הארץ" ו"ידי רשים וכו'", וביום ב' המסתערבים אומרים "שופט וכו'" בניגון "אוחילה", ו"יה שמך", והספרדים אומרים "ה' יום לך" ו"יה שמך".

וסדר התפלה מן "נשמת" עומדים ע"י הרב החזן ב' עוזרים מימין ומשמאל. ואחר החזרה קודם קדיש תתקבל עומד השמש ואומר בקול חזק פסוק "אשמעה מה ידבר האל וגו' ולא ישובו לכסלה", ואומרים אתה הראת וכו' ותכף שפותחים ההיכל אומר הרב י"ג מדות ג' פעמים, ואחר כך "לעולם ה' דברך נצב בשמים" י"ב פעמים, ואחר כך יה"ר הכתוב במחזורים ובריך שמייה, ומוציאים הספר תורה ומראים לק"ק הקריאה ואומר החזן וקהל זאת התורה וגו'.

ואחר קריאת התורה ביום א' אומרים המסתערבים "עת שערי", והספרדים אומרים "ה' בקול שופר", וביום ב' המסתערבים אומרים "ה' בקול שופר", והספרדים "עת שערי".

¹⁷⁶ וכתב בדרך אר"ץ שם (כנ"ל): "אך היום בחלב אין אומרים כלל מזמור זה בראש השנה אלא ביום כיפור".

¹⁷⁷ וכתב בדרך אר"ץ עמ' קטז (כנ"ל): "והיום המנהג בחלב שהשליח ציבור אומר מזמור זה פעם אחת, והסומך פעם אחת [וכן עד זה הדרך] בסך הל שבע פעמים, והציבור אומר איתן בלחש, ופסוק אחרון אומרים פעם אחת ולא חוזרים עליו".

¹⁷⁸ וכתב בדרך אר"ץ שם (כנ"ל): "גם מזמור זה לא אומרים היום בחלב".

¹⁷⁹ וכתב בדרך אר"ץ שם (כנ"ל): "גם פסוק זה אין אומרים היום".

¹⁸⁰ וכתב בדרך אר"ץ שם (כנ"ל): "וכן מנהג חלב גם היום, אלא שסדר הפסוקים הפוך מהמקובל, ובמקום לומר פסוקים 'קולי שמעת וגו' ואחרי זה 'מן המיצר וגו' מקדימים בחלב 'מן המיצר' ואחר כך אומרים 'קולי שמעת'".

¹⁸¹ באדיבות נכדו הג"ר רחמים משה שעיו שליט"א מח"ס מחקרי אר"ץ ועוד.

אחר כך עולים רבני שתי הקהלות והחזנים עם התוקעים לתיבת המילה שהיא גבוהה ונמצאת באמצע בין ב' הקהלות. והרב אומר דברי כיבושין ומוסר מעורר להכניע הלבבות.

ואחר כך מתחיל ראש החזנים "מזמור חנני אלהים בחסדך", והק"ק אומרים פסוק של אחריו עד גמר, וכופלין פסוק אחרון, ואחריו אומר מזמור "כל העמים תקעו כף" על זה הסדר, ואחריו אומר "וביום שמחתכם וגו'", והק"ק כופלין אותו, ואחר כך עומד הרב התוקע ואומר "עלה אלהים בתרועה וגו'" והקהל כופלין אותו וכן שאר הפסוקים, ואחר כך יהי רצון של התקיעה ומברך ותוקע ועומדים על ידו שני רבנים וגומרים התקיעה ועונים הקהל "אשרי העם יודעי תרועה", ומחזירין ספר תורה למקומו, וחוזרין כל קהל למקומו.

וקודם מוסף ק"ק מסתערים אומרים "ה' שמעתי שמעך וגו'" וביום ב' "שואף", והספרדים אומרים ביום א' "שואף" וביום ב' "חון תחון", ועומדין במוסף, ואחר החזרה קודם לתקבל מכריז השמע "אשמעה מה ידבר וגו'".

וידוי בין סימן לסימן

כתב מוה"ר רבי אברהם ענתבי זיע"א¹⁸²:

"וגם ע"י תקיעת השופר נבעת השטן ס"מ ומתערבב בשומעו קול השופר... ומאחר שאותה שעה טרוד השטן באבלו ונתערבב בודאי שלא נשאר לו עוד לעמוד ולקטרג, וא"כ דע אחי שאין שעה טובה כזאת לעורר אדם עצמו בתשובה ולא יניח לו מקום לקטרג והולך מעליו בפחי נפש, וא"כ נא בבקשה שובו שובו בית ישראל ועורו עורו ישנים והתודו על עונותיכם בעת תקיעת שופר בין סימן לסימן וכמ"ש האר"י ז"ל..."¹⁸³.

וכך היה נוהג מו"ז דון שאול סתהון דבאח זצ"ל שהיה תוקע בשופר, כשמו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה היה עומד לידו, והיה מתודה בלחש בין הסימנים, כמו שהיה עושה אביו מו"ר חכם דוד סתהון דבאח זיע"א¹⁸⁴.

וכן ע"י למה"ר רפאל שלמה לאניאדו זיע"א¹⁸⁵. ועי' מה שכתב בזה הגר"מ חדיד שליט"א¹⁸⁶. ועי' ברועה נאמן¹⁸⁷.

תוקע

ראה מה שכתב מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה בכתביו¹⁸⁸.

¹⁸² אהל ישרים שער הדין עמ' 50-51 במהדור' מ. הכתב.

¹⁸³ ועי' בבית דין חמוי דף קכב ע"א דיני הנוהגים בשעת התקיעות או' ג.

¹⁸⁴ מפי נכדו הג"ר עזרא דוויך הכהן שליט"א מח"ס מילי דעזרא על שבת וקידושין (ועוד ידו נטויה).

¹⁸⁵ שו"ת מהר"ש לאניאדו החדשות עמ' רנה-רנו (הו' דבריו לעיל גבי בכיה בתפילות ר"ה).

¹⁸⁶ שו"ת מערכי לב סי' כה.

¹⁸⁷ סי' קמה או' ד סעי' ד.

¹⁸⁸ רועה נאמן סי' קמה או' א סעי' ד.

תקיעות בתפילת לחש ובחזרה

"בענין תקיעות בלחש... בגורי האר"י ז"ל... דעפ"י הסוד צריך לתקוע... וכן נוהגים בארצנו אר"ץ חל"ב..."¹⁸⁹. וכן המנהג פשוט.

כתב בשלחן המלך¹⁹⁰:

"מחזיר שליח צבור התפלה ותוקעין על סדר הברכות. וכתב של"ה: הדרך המובחר לתקוע תשר"ת תש"ת תר"ת למלכיות וכן לזכרונות וכן לשופרות (שם). ומנהגנו פה צובה יע"א כסדר של"ה, אלא אחר קדיש 'תתקבל' קודם 'תענו ותעתרו' תוקעים תשר"ת תש"ת תר"ת, וקודם עלינו תרועה גדולה. והכי נהוג ואין לשנות"¹⁹¹.

תקיעה

מנהגנו שבסוף התקיעה עושה התוקע סלסול בקול התקיעה¹⁹². ופעם אחת הג"ר יצחק מזרחי שליט"א שאל את מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה על זה והחכם השיבו: "וכי חכם עזרא שעיו לא יצא ידי חובה?!"¹⁹³.

שברים בתש"ת ותשר"ת

כתב מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה במכתב לרבו מו"ר חכם משה טוויל ע"ה¹⁹⁴:

"ב"ה, ט"ו אלול תשכ"ו
לכ' אדמו"ר שליט"א
תל אביב
אחדשו"ט בכה"ר ובני"ק...

נא להודיעני חוות דעתו הרחבה איך נהגו בתקיעות תש"ת ותשר"ת בשיעור הארכת כל שבר... וכן יש לשאול אם מה שנהגו העולם לקצר הוא בכדי לצאת י"ח אליבא דכו"ע, דהיינו גם לדעת רש"י וכדמשמע בב"ע... או מפני דס"ל דהעיקר כרש"י ולא איכפת להו כלל מסברת מאן דחולק. והנה לכאורה נראה דמוכרחים אנו לומר כהצד השני...

המחכה למלקוש ברכותיו ודשו"ט בנשיקת ידי קדשו ובברכת שנה טובה ומבורכת

ע"ה יצחק משה שחיבר ס"ט"

¹⁸⁹ בית דין (חמוי) [דף קמא ע"א דיני מוסף של ר"ה או' ג].

¹⁹⁰ ח"ג סי' סה סעי' ד עמ' 140 במהדר' מ. הכתב.

¹⁹¹ וכ"כ בדרך אר"ץ עמ' קיח: "מנהג ארם צובה לתקוע במלכויות תשר"ת תש"ת תר"ת, וכן בזכרונות, וכן בשופרות (הרב אהרן טוויל זצ"ל. וכן מנהג חלב גם היום, ר' חיים דאיה נ"י)".

¹⁹² כן המנהג פשוט אצל יוצאי אר"ץ בארגנטינה, וכן עי' בקונטרס סדר התקיעות לר' מנחם סאלם שליט"א [אלול תשע"ח עמ' 34] שהביא בשם מרא דאתרין הג"ר יוסף שחיבר שליט"א שמנהג יוצאי אר"ץ שאין התקיעה מסתיימת בקול פשוט. עוד הביא שם בשם ר' יצחק עקיבא שליט"א שכך נהגו בחלב בבית כנסת "בית נשיא" (בזמנו של מו"ר חכם יום טוב ידיד הלוי זצ"ל).

¹⁹³ מפי הג"ר חיים פרץ שליט"א.

¹⁹⁴ יצחק ירנן סי' מח ורועה נאמן סי' קמו או' א. כמובן שהחכם ע"ה האריך בתשובה זו כדרכה של תורה.

והשיבו מו"ר חכם משה טוויל ע"ה¹⁹⁵:

"ב"ה, כז אלול תשכ"ו
לכבוד הו"מ הרה"ג האדמו"ר יצחק שחיבר שליט"א ויחשל"א.
מאחרי דשו"ט באה"ר וכה"ר

באשר לשאלת כת"ר בענין המנהג בשיעור הארכת כל שבר ושבר בתקיעות תשר"ת ותש"ת, הנה עינינו הרואות שרוב התוקעים מאז ומתמיד בחלב היו מקצרים מאד בשברים, וכפי דעתי פחות מג' כחות, ומרוב שהיו מקצרים היו מגיעים לפעמים לידי טעות כזאת שהיו עושים רק שני שברים בתשר"ת דמיושב כשעושים שברים ותרועה בנשימה אחת, והיינו מחזירים אותם. ואולם האמת ניתנת להאמר שאין לסמוך על זה בתורת 'מנהג עירנו' ולומר שכך נהגו ושיש לעשות כמנהג, כי לפי דעתי אין התוקעים דשם מקפידים לעשות כפי ההלכה, אלא כל אחד עשה כפי מה שיוצא לו, ואין הרבנים משגיחים על זה כו"ע¹⁹⁶ ולא ראינו שעמדו שם הרבנים סמוך לתוקע להעיר לו ולהחזירו מטעותו. וידוע לכת"ר כמה מתקשים התוקעים בתרועות, והרבה אינם מצליחים להוציאה כהלכתה, וכולם עוברים על זה בשתיקה, וא"כ אי אפשר לדעת מהו מנהגנו בדיוק.

איברא אליבא דהלכתא, נראה דאם התוקע עושה רק שלשה שברים כדינא ולא יותר, יש לסמוך על הכלל הידוע בדעת מרן די"א וי"א נקטינן כי"א בתרא, בדצריך להאריך בכל שבר ג' כחות לא פחות ולא יותר כדי שיהיה בין שלשתן ט כחות...

והנה היות שמכתבו הגיע באיחור לא היה ספק בידינו לעיין די הצורך בפוסקים כדי להשיב בעומק ובהרחבה. ואולם אנו השתדלנו כמה דאפשר לשלוח המכתב בהקדם, שלא יחזור ויקרה אתנו כמו שקרה מקרה פעם בחלב עם ח"ר רחמים חנונו, שנשאל על העישון בתשעה באב אם מותר או אסור, ואחרי מחשבה קצת אמר לו לשואל שיחזור אליו למחרת לפסוק לו את ההלכה, השיבו שאין אני שואל בשביל שנה הבאה אלא בשביל היום. אנו מקוים שמכתבנו יגיע בזמן ושלו.

הצעיר משה טוויל ס"ט."

ושוב כתב לו מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה¹⁹⁷:

"ב"ה, ערב סוכות תשכ"ז
לכבוד האדמו"ר שליט"א
תל אביב
אחדשוכת"ר בכה"ר ובני"ק

¹⁹⁵ רועה נאמן סי' קמו או' ב.

¹⁹⁶ כלל ועיקר.

¹⁹⁷ יצחק ירנן סי' מט.

...ואשר לשיטת ואופן תקיעת השברים לפי מה שנהגו בחלב לענ"ד שזה ודאי נקרא 'מנהג העיר' יען כי מעולם לא נשמע בחלב אף אחד מי שתקע או מי שנסה לעשות השברים כמו שעושים אותם הדמשקאים והאשכנזים בקולות ארוכים קצת ומופסקים אלא הכל עושים אותם בקולות קצרים ותכופים כמו שזכר מני"ר וא"כ הגם אמנם שהרבנים דלשם לא היו עומדים על ידם בשעת התקיעות אבל עכ"פ אופן ושיטת עשיית השברים ודאי היתה מקובלת מדור אחד דור לעשות בזה האופן דאל"כ לא נמנע שבמשך הזמן ישמע מי שינסה לתקוע באופן אחר ובודאי שבמכלל התוקעים היו ג"כ רבנים בתקופות שונות...".

ונשא ונתן בזה עם מורו ורבו חכם משה טוויל ע"ה¹⁹⁸.

שברים

כתב מו"ר חכם יעקב עטיה זצ"ל¹⁹⁹:

"ומה ששאל כת"ר על מה שנהגו בעירנו אר"ץ טובה לעשות בתקיעות בראש השנה ה' שברים במקום ג' וזה נכון שכך נהגו בלי שום פקפוק והנה מרן כתב להדיא (בסי' תק"ץ סעיף ג') אם מוסיף על ג' שברים ועושה ד' וה' אין לחוש יעו"ש ולכאורה כיון שבחלב נהגו ג"כ לעשות השברים קצרים מעצמו מוכרח שיהיה יותר מג'".

וכן שמעתי שהיה מורה ובא מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה שיעשו יותר מג' שברים²⁰⁰.

שברים-תרועה דמיושב ודמוסף

כתב בדרך אר"ץ²⁰¹ שבתקיעות דמיושב עושים "שברים-תרועה" בנשימה אחת²⁰², ובתקיעות של מוסף עושים "שברים-תרועה" בשתי נשימות, וכדעת מרן.

ובני אר"ץ בבואנוס איירס ש"שברים-תרועה" דמיושב מסיימים את השבר ומיד מתחילים להריע בלי שום הפסק כלל. וב"שברים-תרועה" של מוסף עושים נשימה בפועל בין שברים לתרועה²⁰³. (וכך מבינים בדעת השו"ע²⁰⁴).

¹⁹⁸ שם סי' מח-נג (ואודות סי' מג ראה ברועה נאמן שם או' ז-ח שהוכאו דברים שלא נמצאים ביצחק ירנן וכן עי' ברועה נאמן [פנקס הרבנות עמ' תנט-תס]. ועי' בשו"ת עטרת שלמה של הג"ר זעפראני שליט"א סי' נו.

¹⁹⁹ במכתב שנדפס בקונטרס תפארת אבות עמ' פו.

²⁰⁰ כך שמעתי שהורה לרבי ראובן צאיג שליט"א. ועי' בסדר התקיעות לר' מנחם סאלם שליט"א [אלול תשע"ח עמ' 37 הע' 130].

²⁰¹ וכתב בדרך אר"ץ עמ' קטז (משם גדולי האר"ץ ראה לעיל הע' 154).

²⁰² וכן עי' לעיל במכתבו של מו"ר חכם משה טוויל ע"ה עמ' 273.

²⁰³ כן מתבאר ממה שכתב ר' מנחם (Manu) סאלם שליט"א בקונטרס סדר התקיעות [אלול תשע"ח]. דכתב שם [עמ' 23] לענין תקיעות דמיושב (כך מתבאר מדבריו דקאי אמיושב) דהג"ר יוסף שחיבר שליט"א השיב לו שהמנהג לסיים השבר ולהתחיל מיד להריע בלי שום הפסק כלל, והביא שכן אמר לו ר' דני פרג'ון שליט"א שכך הורה לו החכם שחיבר ע"ה, והוסיף דכיון דבין כך המנהג להוסיף עוד שבר או שנים על השלשה שברים בכה"ג אין חשש שיקצר בשיעור השברים ע"ש [עמ' 23-24].

וגבי תקיעות דמעומד (כך מתבאר מדבריו דקאי אמעומד) כתב [עמ' 21 הע' 96] בשם הג"ר יוסף שחיבר שליט"א (רבה הראשי לעדת הספרדים בבואנוס איירס) שמנהג אר"ץ דבענין נשימה בפועל בין שברים לתרועה וע"ש עוד מה שכתב בזה

[עמ' 20-21].

²⁰⁴ ראה בקונטרס הנז' עמ' 20-25.

תרועה

מנהגנו שקולות התקיעה הם ע"י הלשון, דהיינו "לו, לו, לו...".²⁰⁵ (ולא כמו שנוהגים שאר העולם לעשות הרבה קולות מופסקים דהיינו "טו, טו, טו...").

תקיעה לפני עלינו לשבח

יש אומרים דמנהג אר"ץ לתקוע אחר הקדיש קודם ברכו ואחר התקיעה אומרים ברכו ועלינו לשבח²⁰⁶ ובק"ק יסוד הדת יע"א תוקעים אחר ברכו²⁰⁷.

שינה ביום ראש השנה

כתב הג"ר יוסף שעיו זצ"ל²⁰⁸: "ביום ראש השנה לא ישנים כי אם לומדים תהלים ב' פעמים כמספר כפ"ר"²⁰⁹.

מנחה של ראש השנה

צדקתך כשחל בשבת

בראש השנה שחל בשבת אומרים רק "צדקתך" ולא "יהי שם"²¹⁰.

תשליך

כתב הג"ר יוסף שעיו זצ"ל²¹¹: "ובמנחה עושים תשליך על הבאר שבבית הכנסת הגדולה מנין אחר מנין".

כתב מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה²¹²: "בענין 'תשליך' כשחל יום א' דראש השנה בשבת, כבר נהגו אבותינו מלפנים לאומרו, וכהכרעת מוהרר"ע יוסף שליט"א ועל כגון דא כתב הרשב"ץ... שכל אלו הדברים תלויים במנהג, והמשנה אין רוח חכמים נוחה ממנו"²¹³.

עוד כתב מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה:

"שערי תשובה סק"ו: ועיין שבו"י... כתב דאפילו חל בשבת... וכן אנחנו נוהגים בחלב."

²⁰⁵ כך המנהג פשוט אצל יוצאי אר"ץ בארגנטינה וכן ע"י בסדר התקיעות [אלול תשע"ח עמ' 38 הע' 131] בשם הג"ר יוסף שחיבר שליט"א שכך המנהג. וע"ש עוד מה שכתב בזה [עמ' 39-38].

²⁰⁶ מפי חכם יעקב עטייה זצ"ל הו' בס' נר ציון עמ' רסה מהדר' שנת תשע"ג (ומה שכתב שם שכ"ה במחזור בית דין שהובאה התקיעה אחר הקדיש קודם ברכו יש להעיר שבמחזור בית דין (שלפני) לא הובא כלל ברכו וא"כ אין ראייה ממנו).
²⁰⁷ מחזור סוכת שלמה.

²⁰⁸ ברשימות מנהגי אר"ץ כת"י.

²⁰⁹ וכן ע"י בקיצור הלכות לחגים ממו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה [עמ' 35] שכתב שנוהגים שלא לישון ביום ראש השנה, ובמקום עייפות ישנים אחר הצהרים וציין לדברי מרן והמ"ב.

²¹⁰ חזון אברהם כפיף הי"ו וכן פסק בשלחן המלך ח"ג סי' סט סעי' ח עמ' 140 במהדר' מ. הכתב.

²¹¹ ברשימות מנהגי אר"ץ כת"י.

²¹² יצחק ירנן סי' מז.

²¹³ וע"י בדרך אר"ץ עמ' קיט-קכ ועמ' קצ.

סדר ליל ר"ה

בלילה הראשון או בשתי הלילות

י"א שמנהג אר"ץ לעשות סדר אכילת הסימנים רק בליל א' דר"ה²¹⁴. ויש שנהגו לעשותו בשתי הלילות²¹⁵.

אכילת הסימנים לפני ברכת המוציא

בקיצור הלכות לחגים שערכו מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה²¹⁶ מבוואר שעושים סדר אכילת הסימנים בליל ר"ה לפני נט"י וברכת המוציא. וכך היה נוהג החכם שחיבר ע"ה²¹⁷. אולם באר"ץ היו מנהגים חלוקים בזה²¹⁸.

זמן אמירת "יהי רצון"

יש אומרים שמנהג חלב לומר ה"יהי רצון" אחר אכילת כל דבר ודבר ולא לפני האכילה²¹⁹. ויש שנוהגים לאומרו לפני אכילת כל דבר²²⁰ (דהיינו שאומרים אותו לפני ברכת הנהנין).

סדר הסימנים

סדר אכילת הסימנים לפי מה שכתב החכם שחיבר ע"ה²²¹: תמרים²²², סלקא, רוביא, כרתי, קרא, רימון מתוק, ריבת תפוח וראש כבש²²³. לעומת זה יש אומרים שמתחילים בתפוח²²⁴.

²¹⁴ קיצור הלכות לחגים [עמ' 33] וכן ע"י ברועה נאמן [סי' קמה או' ח סעי' א]. וכן אמר לי החזן אברהם כפיף הי"ו וכ"כ בדרך ארץ [עמ' קפז].

²¹⁵ מו"ז מו"ר חכם דוד סתהון דבאח זיע"א היה עושה בשני הלילות (כך ידוע במשפחתנו, וכך נהג בנו אחריו מו"ז האדון הנכבד שאול זצ"ל) אולם הרבה מהנהגותיו היו על פי הבן איש חי וכדו' ולא בהכרח שכך היה המנהג באר"ץ, אולם שוב שמעתי שיש כמה שהיגרו מחלב לארה"ב או לברזיל שעושים יומיים, וכן אמר רבי יוסף ששון הי"ו בנו של המנוח פראג' ששון זצ"ל שאצלם תמיד נהגו לעשות הסדר בב' הלילות. וע"י בבית דין (חמו"י) [דף לא ע"ב או' ה].

²¹⁶ עמ' 3-32 ועמ' 37.

²¹⁷ בנו משה הי"ו.

²¹⁸ ע"י בדרך ארץ [עמ' קיד] שכ': "מנהג ארם צובה לברך על הדברים שנוהגים לאכול בראש השנה לסימן טוב לאחר ברכת המוציא, הרב אהרן טוויל זצ"ל. ואמר שאביו כמהר"ר משה טוויל זצ"ל נהג לאכלם לאחר ברכת המזון. ובסידור בית דין הקדים ברכת המוציא לדברים שנוהגים לאכול בליל ראש השנה וכנראה שכך היה מנהג חלב גם בזמנו [לפני למעלה ממאה שנה] (לענ"ד אין כ"כ ראייה מדברי הג"ר אברהם חמוי זצ"ל לענין מנהג חלב). ועוד כתב בדרך ארץ במילואים [עמ' קפז]: "לענין מה שכתבתי שמברכים על המינים שאוכלים לסימן טוב לאחר ברכת המוציא, כך אמנם מנהג חלב היום בדרך כלל. ואולם בתקופה קודמת נהגו חלק לברך על מינים אלו לפני נטילת ידיים [לאחר קידוש] (ח' אדמו"ן כהן נ"י. ואולם תמיד היו מביאים את המינים לשלחן אחרי קידוש, וכפי שכתב הרב יצחק שחיבר שליט"א בקיצור דינים בספרדית. וכנראה שהטעם לכך כדי שלא תחול ברכת "שהחיינו" שמברכים בזמן הקידוש על הפירות המצריכים ברכת שהחיינו ויוכלו לברך שוב "שהחיינו" על הפירות). (ויש לציין שדברים אלו כתבם החכם ע"ה משם הרב נהר מצרים [הל' ר"ה או' ו])

שמבואר שבאר"ץ היו מנהגים חלוקים בזה. ואמר לי החזן אברהם כפיף הי"ו: משפחתי ועוד הרבה עשינו תמיד לפני המוציא ויש שעושים אחר המוציא. ור' אליהו עטיה (שליט"א) [זצ"ל] בנו של המקובל רבי מרדכי עטיה זצ"ל אמר לי שהם עשו לפני "המוציא" וכ"מ ברשימותיו על מנהגי אר"ץ של הג"ר יוסף שעיו זצ"ל דכתב: "ובערב אחר תפילת ערבית עושים סדר הכתוב במחזורים ומטבילים הפת בסוכר ויחידים מטבילין קודם במלח".

²¹⁹ כ"כ בדרך ארץ עמ' קפח וכן מבוואר בקיצור הלכות לחגים עמ' 33 וע"י בבית דין (חמו"י) דף ל ע"ב.

²²⁰ אמר לי החזן אברהם כפיף הי"ו שאצלו נהגו לעשות לפני שאוכל וכן אמר לי ר' אליהו עטיה (שליט"א) [זצ"ל] בנו של המקובל רבי מרדכי עטיה זצ"ל שהם אמרו יהי רצון לפני האכילה וכן אמר לי האסתאד' דניאל בינכר דוויק הי"ו שכל הידוע לו מכל הזקנים (ביניהם זקנו מר רחמים דוויק ז"ל) ומכל מי שהכיר שמע שהמנהג הוא לומר ה"יהי רצון" לפני האכילה ושכנראה היו בזה מנהגים שונים.

²²¹ קיצור הלכות לחגים עמ' 37.

²²² וכן אמר לי ר' אליהו עטיה (שליט"א) [זצ"ל] בנו של המקובל רבי מרדכי עטיה זצ"ל שמתחילים בתמרים.

²²³ וע"י ברועה נאמן סי' קמה או' ג סעי' ד עמ' שמט. וע"י דרך ארץ עמ' קפז-קפח.

²²⁴ החזן אברהם כפיף הי"ו אמר לי: הדבר הראשון שאכלנו בסדר ר"ה זה תפוח בסוכר לא תמר. האסתאד' דניאל בינכר דוויק הי"ו: אנו מתחילים בתפוח לא בתמרים [ושכך עשה זקנו מר רחמים דוויק ז"ל] וכן ע"י במחזור לראש השנה (ליוורנו) דף לו ע"א וע"י בשו"ת מענה לשון (חפוטא) ח"א סי' מ.

סלקא

ע"י בכתביו של מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה²²⁵ שב"יהי רצון" של הסלקא כתוב: "שיסתלקו אויביך ושונאיך וכל מבקשי רעתנו"²²⁶.

ראש כבש

אמר לי הג"ר יצחק טוויל שליט"א שמו"א מו"ר חכם משה טוויל ע"ה בחלב היה מתנגד לאכילת ראש כבש בראש השנה כי זה (אולי) לא כשר, היה לו פחד גדול מענין זה, כי יוצא שבא לעשות מצוה ועושה עבירה, ולכן היה אומר שיגידו ה"יהי רצון" בלי לאכול (ואצלו לא הביאו בכלל ראש כבש).

לוביא

מנהג חלב שבתפילה שאחר אכילת הרוביא אומרים "שירכו זכיותנו כרוביא" ולא מוסיפים ותלבבנו²²⁷.

"והעיקר הוא רוביאי (היינו) לובי'א וכן נוהגין בארצנו אר"ץ חלב יע"א ..."²²⁸.

ריבת תפוח

בקיצור הלכות לחגים²²⁹ שערך וחיבר מו"ר החכם שחיבר זיע"א כתב לאכול "ריבת תפוח"²³⁰.

טבילת פרוסת המוציא

פרוסת המוציא טובלים במלח ואח"כ בסוכר²³¹.

דברים חמוצים

מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה היה נמנע מאכילת דברים עם לימון בר"ה²³².

²²⁵ רועה נאמן סי' קמה או' ג סעי' ב.

²²⁶ ושם בהע' 1113 כתוב שכ"ה הנוסח במחזור זכור לאברהם (ליוורנו) ובמחזור וויען (שלזינגר). אבל העיר שלעומתה במחזור שהו"ל החכם ע"ה כתבו "אויבינו ושונאינו" כנוסח הנפוץ היום בקרב הספרדים.

²²⁷ דרך ארץ עמ' קפח וכן מבואר בקיצור הלכות לחגים עמ' 37 וכ"ה בבית דין (חמוי) דף ל ע"ב.

²²⁸ בית דין (חמוי) דיני סעודה לר"ה או' ח דף כח ע"ב. והו' בדרך ארץ עמ' קיג, ושוב כתב: "וכן מנהג חלב גם היום, ח' אדמון כהן נ"י".

²²⁹ עמ' 33 ועמ' 38.

²³⁰ כ"כ במהדו' שבספרדית כי בנדפס מחדש בעברית כתוב ריבת "תמרים" אבל זה ט"ס ואף בחלק שבעברית אחרי הלכות ר"ה כתוב הסדר של הסימנים ושם כתוב ריבת תפוח. וכמדומה שהריבה עושים אותה עם סוכר ולא עם דבש וע"י בדרך ארץ עמ' קפז-ח. וכן נהגה זקנתי לואיסה שויכה (זיאת) ע"ה אשת מו"ז דון שאול מנחם סתהון דבאח ע"ה להכין התפוח עם סיפור של סוכר [מפי נכדתה אמי מנב"ת מרת אסתר גבריאלה סתהון דבאח לבית ענתבי סקא תחי'].

²³¹ קיצור הלכות לחגים עמ' 33 (שם כתב שכ"כ בכה"ח ובנה"מ וחיפשתי בנה"מ ולא מצאתי) וכן אמר לי ר' אליהו עטיה שליט"א בנו של המקובל רבי מרדכי עטיה זצ"ל שאצלם לא היו טובלים בדבש אלא במלח וסוכר. שו"ר בשו"ת מחקרי ארץ ח"ה סי' קז דכתב שהנכון לעשות כמו שכתב בכה"ח שקודם יטבול במלח ג"פ ואח"כ בסוכר ושכן כתב מו"ז רבי יוסף שעזי זצ"ל שכ"ה מנהג ארם צובה (שו"ר בדברי הג"ר יוסף שעזי זצ"ל [נשימות מנהגי ארץ חת"י] וז"ל: "ומטבילין הפת בסוכר, והיחידים מטבילין קודם במלח"). וע"ע בס' בית דין (חמוי) [דיני סעודה של ר"ה או' ז דף כז ע"ב] שכ' "... והרב מעשה אברהם... שהסוק"אר הוא מלח גמור וז"ל דמותר למלוח הקרבן בסוק"אר וע"ש וא"כ יפה מנהגם של ישראל לטבול בר"ה המוציא בסוק"ר במקום מלח ויע"ש וע"י בתורה לשמה [סי' תקן] שהביא דברי ההלכות קטנות סי' ריח ושוב כתב "ואמרת כי על זה סמכו העולם להניח בראש השנה על השלחן סוק"ר תמורת המלח להטביל בו פרוסת המוציא... אך באמת אין לנו ראיה ברורה לדין זה שחידש הרב הנוכח שיועיל הסוק"ר תמורת המלח בקרבן ויש לפקפק בזה. על כן בראש השנה הגם שבבית מביאים סוק"ר לסימנא טבא להטביל בו פרוסת המוציא הנה אני מביא גם מלח בכלי אחר ומטביל הפרוסה כאן וכאן... " (וע"י ביבי"א ח"ד יו"ד סי' ב והליכות עולם ח"ו עמ' קז והלאה).

²³² בתו גאולה נזהה תחי'. וכן ראה ברועה נאמן סי' קמה או' ג סעי' ד עמ' שמת.

מתוך ספר

מעגלי אר"ץ

על מנהגי ארם צובה במעגל השנה והחיים (הנמצא בשלבי עריכה)

ירושלים עיה"ק אלול תש"פ

כל הזכויות שמורות למכון

"מעגלי אר"ץ"

להערות והארות להרשמה לרשימת תפוצה:

sheilosacca@gmail.com